

250

G. G. Mateescu

Conferențiar la Universitatea din Cluj

*Dlui Ministru A. Lăpuș
omagiu respectos din
parte autorului*

Strămoșii noștri

Cursuri ținute la Universitatea
Populară din Vălenii-de-Munte

BCU Cluj / Central University Library Cluj

«DATINA ROMĂNEASCĂ»

Vălenii-de-Munte

1927

STRĂMOȘII NOȘTRI

I.

Neamurile traco dace și istoria lor.

Teritoriul României de astăzi era locuit de strămoșii noștri *Dacii*, din ramura nordică a marelui popor al Tracilor, încă din epoca neolitică a uneltelor de piatră lustruită. Alte neamuri trace ocupau partea răsăriteană a peninsulei balcanice până la Marea Egee și la hotarul Greciei vechi, iar în partea de Apus se învecinau cu Ilirii și Macedonenii.

Traco-Dacii și cu frații lor Frigienii din Asia Mică făceau parte din grupa estică a marelui grup de popoare indo-europene și erau înrudiți mai de departe și cu Armenii de odinioară. În timpul mii a III-a, înainte de Hristos, Tracii au pornit încetul cu încetul din Europa Centrală spre Miazăzi și s'au așezat acolo unde îi găsim amintiți mai întâiu de scriitorii greci în epoca istorică, adică la Nord-Estul Grecilor și la Apus de Iliri, în timp ce o mare parte a lor au rămas stăpâni pe vechia Dacie dintre Dunăre, Carpați, Tisa și Nistru. În expansiunea lor spre Miazăzi și Răsărit unele neamuri au ajuns mai departe, tocmai în Asia-Mică, ca Frigienii și Bithynii. La Nordul Dunării aflăm triburi dace sau getice (Carpții), care se întindeau până dincolo de Nistru pe țărmul nordic al Mării Negre, până în Carpații nordici (Costobocii), iar la Vest până la Dunărea de mijloc și în părțile Moraviei, unde ajunseră în relații și lupte cu Celții. La Sud de Dunăre, Geții locuiau toată Dobrogea numită pe atunci Scythia Minor, amîndouă malurile

Dunării, iar alte seminții trace populau toată Bulgaria și Tracia europeană de astăzi și partea estică a Serbiei vechi și a Macedoniei până la Vardar și Morava sîrbească, ba chiar treceau dincolo de această linie ajungînd până la poalele muntelui Olimp, în insulele din nordul Mării Egee, Thasos, Samothrake, etc., și în mijlocul triburilor ilirice din vestul peninsulei balcanice.

Cunoaștem din mărturiile antice, literare și epigrafice, aproape o sută de nume de seminții și triburi trace, mai ales în peninsula balcanică, căci Daco-Geții de la Miazănoapte apar în istorie de la început ca o unitate politică. Cele mai importante triburi trace erau următoarele: în Transilvania, într-o epocă mai veche Agatirșii, cari aveau și multe infiltrații schitice venite din Răsărit, iar mai târziu Dacii, numiți așa mai întăiu pe la anul 100 înainte de Hristos. Dar nu e nicio deosebire între Daci și Geți, cari locuiau în cîmpia Munteniei și în Sudul Moldovei și Basarabiei, în Dobrogea și pe malul bulgăresc al Dunării, la Est de gura Oltului. Geții e numele mai vechiu al ramurii trace de la Miazănoapte, folosit mai ales de Greci, iar Dacii e numele mai nou, pe care îl aflăm în deosebi la scriitorii romani. În Bulgaria apuseană și Serbia de Răsărit, până la Morava, trăiau Moesii și Triballi, la Sud de hotarul Dobrogei noastre, pe la Varna, Crobyzii, în Balcani (Haemus) și pe cursul mijlociu al Mariței (Hebrus) Bessii cei viteji și în totdeauna dîrzi față de stăpînirea străină, cu centrul la Bessapara, lîngă Philippopolis, care se chema și Pulpu-deva. La Apus de ei, în regiunea de la Sudul Sofiei (Serdica), erau Dentheleții și Agriani, iar în partea de Sud a Serbiei vechi, la Niș (Naissus), și Scoplie (Scupi), Dardanii, dovediți prin nume geografice și personale a fi fost mai degrabă Traci decît Iliri. Mai departe spre Miazăzi, pe ambele maluri ale Vardarului, pe la Veles (Bylazora) și Iștip (Astibus) locuiau Paeonii tracici, amestecați cu elemente ilirice și influențați de cultura greacă. Tracii erau și pe țărmul de nord al Mării Egee, pe la Salonic, în Peninsula Chalcidică și până dincolo de Seres și Cavala, între Vardar și Struma, dar cei mai însemnați erau Edonii, de jur-împrejurul muntelui Pangeu, cel bogat în aur și argint. Centrul lor plin de Traci până în epoca romană era orașul Philippi. La Nord de ei în-

tre Munții Rhodope și fluviul Struma erau Maedii cei prădalnici, dar cei mai însemnați dintre Tracii balcanici, în afară de Bessi, erau Odryzii, pe valea Mariței și până la Marea Marmara (Propontis) și Marea Neagră (Pontus Euxinus), cu centrele Hadrianopolis, numit de ei Uscu-dama și Bizye. În Ținutul care se chiamă și astăzi Tracia din Turcia europeană, Odryzii aceștia au întemeiat cea mai puternică organizație politică ce o întâlnim la Tracii sudici.

Cercetările preistorice în teritoriile locuite odinioară de Traco-Daci fiind numai la început, nu se poate încă precisa cu siguranță, care e partea lor din civilizația neolitică constatată prin descoperiri și săpături arheologice. Ceva mai bine informați sîntem asupra epocii de bronz, foarte înfloritoare în Dacia, și asupra epocii de fier cu cele două perioade ale sale, prima supt influența estică a Schiților iranieni și a doua „La Tène” supt influența covârșitoare a curenților vestice represintante ale culturii celtice.

În epoca istorică Tracii n’au ajuns niciodată la conștiința unității lor naționale, și de aceea n’au putut întemeia State durabile și au căzut rînd pe rînd supt stăpîniri străine. Sînt pomeniți mai întăiu în Iliada lui Homer ca aliați ai Troienilor, posesori și ei, ca și Acheii, ai unei culturi de bronz, strașnici războinici, cu o țară roditoare, în care vița de vie, creșterea cailor și a oilor erau izvoarele principale de bogăție: Herodot ni povestește mai departe că au fost supuși de Dariu I (513), care a înființat în Tracia sudică și o satrapie persană, în timp ce la Dunăre, pe unde marele rege trecea spre a pedepsi pe Schiți, Geții, „cei mai viteji și mai drepți dintre Traci, cari cred în nemurirea sufletelor”, s’au opus puterii persane. Folosindu-se de înfrîngerile suferite de regii Persiei în Grecia (Maraton, Salamina, Platea), Odryzii întemeiază pe la 470 înainte de Hristos un mare Stat, în Estul și Sud-Estul peninsulei balcanice. Supt regele Sitalkes, contemporanul lui Pericle și Socrate, Odryzii aveau 150.000 de războinici, și odată, pornind regele ca aliat al Atenei în contra Macedoniei, băgase groaza în sufletul tuturor Elenilor. De el ascultau, pe lîngă Tracii sudici, Edonii și Paeonii din Macedonia, Bessi din Balcani și Geții de la Dunăre, iar coloniile grecești de la Marea

Egee și Marea Neagră îi plăteau grele tributuri. Dar desbinările urmate în regatul Odryzilor și puterea crescândă a Macedoniei aduseră decadența lui și supunerea Tracilor de la Sud de Balcani de către Filip II și Alexandru-cel-Mare, care încercă fără izbîndă să supună și pe Geții de pe malurile Dunării. În oastea lui, cu care a cucerit Asia până la Indus și Egiptul, erau mulți Traci viteji și vrednici dintre Odryzii supuși. Pe vremea diadohilor, generalii și urmașii lui Alexandru, cari îi desmembraseră împărăția, Lysimah, regele macedonean al Traciei, nu putu să împiedece pe Odryzi de a deveni din nou neatfîrnați și de a reîntemeia regatul trac, în hotare restrînse însă, care trăi mai târziu în vasalitate față de Roma, și deveni provincie romană la anul 46 după Hristos. Între 250-200 înainte de Hristos au stăpînit în Tracia sudică și regii Ptolemei ai Egiptului, în oastea cărora aflăm numeroși mercenari traci, așezați apoi în calitate de coloniști în Egipt.

Dar Lysimah fu nenorocos și față de Geții din Nordul Dunării, al căror rege viteaz și înțelept, Dromichaites, îl bătuse în cîmpia munteană, îl prinse, îl trată regește și se împacă apoi cu el, păstrînd stăpînirea getică pe ambele maluri ale Dunării. Puterea Geților însă fu ruinată de puternica invasiune a Celtilor (c. 280), de atacurile neconținute din partea Bastarnilor germanici și apoi ale Sarmaților, cari luaseră locul Schiților în Sudul Rusiei și în Basarabia. Regele Geților Oroles, pe la 200 înainte de Hristos, se apără cu greu în contra Bastarnilor.

Dar în vremea aceasta începe pătrunderea romană în peninsula balcanică prin ocuparea coastei ilirice a Dalmației și prin războaiele victorioase contra regilor elenistici (Filip II și Perseu) ai Macedoniei, care deveni provincie romană în anul 148 înainte de Hristos. Vecinătatea Romei cu popoarele trace fu prilejul unui lung șir de războaie, din cauza incursiunilor neamurilor trace din Rhodope și Balcani, ca Maedi, Bessi, Dardani, în tovărășia Galilor Scordisci, și a expedițiilor romane de pedepsire și asigurare a ordinii la granițe, conduse de comandanți iluștri, ca Sulla însuși, apoi fratele lui Lucullus și Scribonius Curio, care ajunse până la Dunărea dacică (73 înainte de Hristos).

Pe vremea triumviratului întâiu și a războiului civil dintre Caesar și Pompeiu, se ridică din nou la mare pu-

tere ramura nordică a Tracilor, Geții, numiți acum Daci, cu regele lor, războinic și organizator fără păreche, a cărui basă era însă în Dacia superioară, în părțile ardelenene și bănățene. Prin biruințe mari în contra Celților, Boii și Tauriscii la Vest, Scordiscii la Sud-Vest în Bosnia și Croația, Bastarnii celto-germanici în Moldova și Basarabia, Boirebista devine un Kelto-tonos și stăpîn pe un mare imperiu balcano-carpato-danubian, cu o armată, spun autorii greci, de 200.000 de oameni, și prin urmare o primejdie amenințătoare pentru republica romană. Și orașele grecești de la Marea Neagră îi erau tributare. De aceea Caesar pregătea o mare expediție contra Dacilor, poate și pentru că Boirebista avusese relații de alianță cu Pompeiu, la care trimitea soli în Macedonia.

Moartea celor doi mari adversari amină încheștarea finală a poporului dac cu împărăția universală romană, dar, supt cîrmuirea lui August, generalul Licinius Crassus supuse pe toți Tracii, Moesii și Geții de la Sudul Dunării, și se întemeie provincia Moesia, cu cîțiva ani înainte de nașterea lui Hristos. Geții și Dacii erau acum desmembrați în mai multe State mici. Tot secolul I după Hristos se țin lanț luptele la granița Dunării-de-jos, unde guvernatorii Moesiei străjuiau cu grijă ca să nu sufere supușii cei noi de incursiunile Dacilor. Dobrogea era guvernată în numele Romei de regele trac, vasal, din micul regat clientelar al Odryzilor, care fu și el făcut în sfîrșit provincie romană supt Impăratul Claudiu. Vrednică de amintit este activitatea de ofensivă în sînul barbariei de la Nordul Dunării a guvernatorului Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, pe vremea lui Claudiu (52-53), de care ascultau regii nesupuși încă ai Dacilor, Bastarnilor, Sarmaților și Schiților și care a mutat 100.000 de Transdanubieni geto-daci în provincia Moesia.

Urmă apoi revanșa Dacilor, uniți din nou supt sceptrul marelui rege Decebal, comandant de samă și organizator energetic. Simțul lui politic excepțional îl îndemnă să împrumute de la Romani elemente de cultură pentru propășirea poporului dac și să imiteze mijloacele de luptă ale acestora pentru a li rezista cu propriile lor arme. Războaiele lui cu Domițian și pacea încheiată, prin care Dacii deveniau aliați ai Romei plătiți cu stipendii, precum și cele două războaie crîncene

și singeroase de apărare a neatfînării Dacilor împotriva celui mai bun militar dintre împărații romani, Traian, sînt bine cunoscute de toți cei ce se ocupă de istorie. Cu înfrîngerea și peirea, prin propria sa sabie încovoiată, a viteazului Decebal, toate neamurile trace se aflau în stăpînirea romană, supt care serviră ca soldați vrednici în toate corpurile de trupă romane. Tracii din Dacia și Moesia se romanisară cu desăvîrșire prin contactul cu coloniștii romani, cu limba, organizația și civilizația romană, dînd naștere poporului român.

II.

Viața și cultura neamurilor traco-dacice

În ce privește făptura fizică, Tracii erau înalți și voinici, cu părul blond sau roșcat, cu ochii albaștri, ca și Acheii lui Homer, ca și cei mai mulți Indoeuropeni. Fața oacheșă, părul și ochii negri ai meridionalilor de astăzi se datoresc, după antropologi, amestecului Arilor cu o veche populație mediteraneană, din epoca neolitică, originară din Nordul Africei. Ca dovadă de vigoarea lor fizică, Tracii aveau faima de longevitate, și un autor grec, Phlegon din Tralles, însiră multe nume trace din Macedonia într'o listă a lui de-centenari, cari au trăit peste 100 de ani. Tracii erau foarte numeroși. Herodot ni spune că îi întreceau în număr numai Inzii, în timp ce Pausanias pune în locul întâiu pe Celți, dar după ei tot pe Traci. Cum s'ar explica altfel oastea de 150.000 oameni a lui Sitalkes sau cea de 200.000 a lui Byrebista? Geții se apără contra lui Alexandru-cel-Mare cu 10.000 de pedestri și 4.000 de călăreți, aproximativ forțele naționale cu care un Vlad Țepeș sau Mihai Viteazul plecau în calea Turcilor.

În viața de familie, fetele erau mai libere, dar soțiile Tracilor cu strășnicie păzite. Căsătoria se făcea prin cumpărarea soției cu bani, obiecte sau moșii. Puterea tatălui era nemărgenită ca și patria potestas la Romani. La Tracii și Geții nobili și bogăți domniă poligamia. Menandru chiar exagerează obiceiul acesta prin gura unui sclav get, pentru a obține comicul cerut de comedie. Cei mai mulți din popor practicauseră însă monogamia, dar

femeile Tracilor erau foarte muncite. Ele lucrau pământul, pășteau turmele și făceau toată treaba casei. E cunoscută uimirea regelui persan Darius, când văzu la Sardes o femeie din neamul Peonilor traci făcând trei lucruri deodată. Regele Oroles pedepsi odată pe Geții lui, bătuți de Bastarni, să facă munca femeilor, care era deci socotită ca puțin onorabilă.

În ce privește viața socială, Tracii aveau nobili de sînge și bogați numiți în limba lor *zibythides*. La Daci se chemau tarabostarii, fiindcă numai ei aveau privilegiul să poarte *tarabosta*, pălărie de pîslă de forma căciulei. Grecește li se zicea *pilophoroi*, latinește *pileati*. Dintre ei se ridicau regii și preoții. Poporul de jos umblă cu capul descoperit și cu plete mari (*capillati*, *kometai*). Nobilii luptau călare și trăiau la curtea regelui sau la moșile lor. Ei se îndeletniciau numai cu războiul, prădăciunea și vînătoarea, socotind munca cîmpului ca ocupație demnă pentru femei și sclavi. Principele trac de lângă Bizanț, Seuthes, la care se tocmește ca mercenar istoricul grec Xenophon cu restul celor 10.000 de Greci, întorși din expediția lor din Persia, trăia din jaf și pradă; iar pe malul Pontului Euxin, la Nord de Bizanț, Tracii localnici își împărțeau sistematic prada provenită din naufragiile corăbiilor. Dar acest fel de viață extravagantă era numai un privilegiu al nobililor, căci poporul de jos, din care se recrutau și armatele cele numeroase, muncia cu hărnicie pământul, și agricultura și creșterea vitelor erau înfloritoare în multe ținuturi.

Cunoaștem secte religioase de pustnici austeri, cari luptau contra vieții desfrîinate, *pleistoi*, la Daci, alții la Moesi, cari mînceau numai lapte, brînză și miere și se feriau de femei. Boirebista și preotul lui Zalmoxis au întreprins o luptă aprigă pentru asanarea moravurilor prin reforme de cumpătare.

Puterea regelui era despotică și bine organizată în Statele mari, ca la Odrysi, Peoni, Geți și Daci. Veniturile lui constau din dijmele produselor, mine de aur și argint, tribute de la triburi și de la orașele grecești de la mare, dar primiau oficial și pe față mulțime de daruri de la supuși, podoabe și odoare de metale prețioase, vase scumpe de metal sau pictate artistic de Greci, stofe colorate și pestriș brodate, covoare, sclavi isteți și frumoși. E cunoscută scena de la banchetul dat de Seuthes în onoarea lui Xenophon, când vine un Trac după al-

tul și dăruiește fiecare câte ceva prețios, iar Xenophon, care abia scăpase cu viață din expediția celor 10.000, îi oferă și el, cu șiretenie grecească, ca să scape din încurcătură, vitejia lui și brațul încercat al Grecilor lui. Armată permanentă nu exista, dar ușor se adunau bande importante ca mercenari la străini sau pentru a porni la pradă oriunde. Așa erau trupele lui Seuthes acesta, așa tovarășiile de triburi care năvăliau în Macedonia romană în sec. II-I în. de Hristos sau cetele de Daci cari prădau Moesia romană în sec. I d. Hristos. Erau și mulți dinastii locali, *regiculi*, cari rare-ori ascultau de auctoritatea regelui. Discordia neconținută, luptele dintre ei și împărțirea între mai mulți fii, ca în regatele germanice de la începutul evului mediu, fac cu puțință puterilor vecine (Athena, Macedonia, Roma) să întrețină starea aceasta de decadentă a Tracilor, sprijinind pe pretendenți. Să ne gândim la amestecul Ungurilor, Turcilor și Polonilor în luptele pentru tron dintre urmașii lui Mircea-cel-Bătrîn, Alexandru-cel-Bun și Ștefan-cel-Mare, și la domnișorii aduși de Cazaci pe tronul Moldovei.

La unele neamuri trace preotul, zeului principal avea putere regală. Pe Bessi îi răscoală contra Romanilor preotul lui Sabazios-Dionysos, Vologaises, la anul 11 înainte de Hristos, iar la unii Moesi, preotul-rege Kosingas amenință poporul neascultător că se va sui la cer pe o scară, ca să raporteze zeiței Hera trace. La Daci supt Byrebista, puterea regală merge mână în mână cu aceia religioasă. Preotul Decenaeos e principalul auxiliar al regelui în opera lui de reforme. Și Decebal are lângă el pe marele preot Vezina.

Locuințele Traco-Dacilor ni sunt cunoscute din săpături arheologice, în movilele Traciei, în așezările getice din cîmpia Munteniei, și din reliefele cîmpaniei lui Traian. Edonii, Odomanții și Peonii din Macedonia aveau și locuințe lacustre (palafitte), dar în general Tracii și Dacii locuiau în colibe de nuiele, împletite, lipite cu argilă amestecată cu paie, de formă patrulateră. La Daci aveau și uluci, iar la Tracii văzuți de Xenophon case răslețe cu gard, care era și țarc pentru oi. Bessi locuiau și în peșteri. Satele Dacilor se chemau *dava* sau *deva* (ex. Burridava, Arcidava, Suci-dava, Pulpu-deva), iar cele ale Tracilor de la Sud *para* sau *pera* (ex.: Bessa-para, Scapto-para, Priscu-pera, Longino-para), *bria* (Mesem-bria, Alaai-bria),

sura (Moca-sura, Cara-sura, Prupto-sura, Byla-zora). Pentru teritorii mai mari întâlnim termenul grecesc *strategia*, numită după triburi (Bessica, Sapaica), și latinește *regio*, numită după orașul Ținutului (*regio Philippopolitana*, *regio Serdicensis*). Orașele din țerile Tracilor erau întemeiate de Macedoneni, Greci sau Romani. Aveau cetăți cocoțate pe vârful munților și între zidurile lor se adăpostiau femeile, bătrînii, copiii și turmele. Astfel de cetăți dace a descoperit în ultimii ani în munții Hunedoarei, la Grădiștea-Muncel și Costești, d. prof. D. M. Teodorescu de la Universitatea din Cluj. Cetate în limba tracă se zicea *dizus* (Ostu-dizus, Burtu-dizus). Le putem studia și pe reliefele columnei lui Traian.

Cu privire la însușirile lor artistice, știm că Tracia era patria Muselor, iar cultul acestora, originar din Pieria tracă (N. de Olimp), fusese transportat în Beoția pe muntele Parnas. Orfeu, fermecătorul cîntăreț al mitologiei grecești, era din Tracia. Solii Geților cîntau din chitară, iar Agatirsii din Dacia își învățau legile pe din afară cîntîndu-le în versuri. Fluietul ciobănesc și harfa cu douăzeci de coarde (*magadis*) erau instrumente musicale inventate de Traci. Se pomenește un cîntec războinic *Sitalkas* și un imn religios *Zalmoxis*, un cîntec la mormînt acompaniat cu flaute, cîntece de vrajă (descîntece), farmece scrise chiar de miticul Orfeu. Arta plastică a Tracilor, cunoscută mai ales din obiectele și podoabele descoperite în movile, denotă puternice influențe grecești și schitice. Artiștii erau deci imitatori.

Despre viața lor economică avem mărturii numeroase și descoperiri arheologice. Agricultura era foarte dezvoltată; grîul trac bine cunoscut de Greci. Pe monete locale se văd spice și grăunțe, boi înjugăți, iar femeile trace jertfiau zeiței Bendis paie de grîu. Meiul era mult răspîndit. Xenophon trece prin țara Melinophagilor (mîncători de meu) și află provisiile de meu, grîu și orz în satele Tracilor lui Seuthes. La o nuntă vestită a generalului atenian Iphikrates cu fata regelui Kotys se fac daruri de meu, ceapă și usturoiu, zarvaturi favorite ale Tracilor. La Geți în Muntenia, oastea lui Alexandru-cel-Mare întîmpină holde înalte de nu puteau umbla prin ele, și vedem grîne secerate de ostașii romani pe Columna lui Traian. Moesia și Dobrogea erau cunoscute ca grînare bogate. Viața de vie se bu-

cura de o deosebită îngrijire. Vinul tracic era băut și apreciat în lagărul Grecilor lui Homer, cari au asediat zece ani Troia. Pe monetele din Tracia și reliefe, aflăm scene din cultura viței și călcatul strugurilor cu picioarele. Vinul se chema în limba tracă *zeila*, berea de orz *brytos*. Din meiu fabricau bragă. Cultivau inul și cînepa, ale căror fire erau toarse și țesute de femeile Tracilor. Poate vorba *kannabis* (cînepă) să fie de origine tracă. Creșterea vitelor era a doua ocupație de căpetenie a Tracilor arici. Aveau cai vestiți încă în Iliada: „ai regelui Rhesos erau cei mai mari și mai mîndri, albi ca zăpada și răpezi ca vîntul”. Calul era și animal sfînt. Divinitatea cea mai adorată la Traci, *Eroul trac* sau *Eroul călăreț*, e represintată în totdeauna călare, la vînat. Homer numia, Tracia țara oilor, dar erau și capre. Numele fluviului *Hebrus* însemnează *șap*. Porcii erau îngrășați, ținîndu-i fără apă. Pe unele monete din Macedonia tracă se vede chipul porcului. Tracii erau mari mîncători de lapte, brînză și unt. Grecii rîdeau de ei zicîndu-li „papă-lapte” și „papă-unt” (*galaktopoli*, *butyrofagi*). Unii beau lapte cu sînge. Ei erau și pasionați vînători și se visau pe lumea cealaltă vîndînd în suita Eroului trac sau a Zeului Sabazios. Vîneau urși, cerbi, iepuri, mistreți, și chiar lei și leopardzi. Herodot ni povestește că lîngă Salonic, în Mydonia, cămilele expediției lui Xerxes au fost atacate de lei. Vîneau și zimbri, pe cari îi prindeau vii. Din coarnele de zimbru aurite sau argintate beau vin tracic regii Odryzilor, ai Peonilor, ai Geților și însuși Decebal. Tracii de lîngă ^{ure} și lacuri, pe malul mării, pescuiau cu îndemîinare și dădeau pește de mîncare cailor și oilor. Se pricepeau și la navigație cu bărci ușoare făcute dintr'un copac (monoxyle). Bessii s'au făcut vestiți ca marinari în flota imperială romană.

Multe povestesc autorii vechi despre pofta lor de băutură și de chefuri. Beția era un vițiu național, ca și la alți Indoeuropeni. Beau vin curat, fără apă, chiar și femeile trace. Sorbiau cornul cu vin dintr'o sorbitură; se amețiau și înainte de luptă. Intr'o inscripție din Tracia aflăm un colegiu de cheflii cu nume trace supt patronagiul zeului sănătății Asklepios. Pentru a stîrpi acest rău obicei, Boirebista luase o măsură radicală: stîrpirea totală a viilor. Interesante sînt descrierile a două banchete trace, cel dat de Seuthes lui Xenophon și cel dat de Dromi-

chaites regele Geților lui Lysimach, prizonierul lui, povestit de Diodor din Sicilia, dar și mai curios e danțul războinic al Tracilor și un joc primejdios în care respectivul, dacă nu era destul de îndemănat, rămânea spânzurat de un laț al funiei cu care se juca. Căci Tracii prețuiau prea puțin viața omenească, pe care o socotiau o scurtă clipă de încercări dureroase. Ei iubiau și căutau moartea pentru fericirea din viața viitoare, și de aceea erau soldați viteji și cutezători. Toate mărturiile antice laudă însușirile lor războinice, avântul lor năvalnic; se înfiorau dușmanii de asalturile lor furioase și de strigătele lor înfiorătoare. Ei au servit ca mercenari prețuiți în toate armatele din antichitate, începând cu Troia, apoi la Athena, regii macedoneni și Ptolomeii Egiptului, regii Pergamului și ai Syrii. Dar nimeni n'a exploatat mai bine și mai îndelung vigoarea și aptitudinile lor ca Statul roman. Supt republică Tracii serviau ca sclavi și gladiatori, atleți (Spartacus, șeful răscoalei sclavilor, era un Trac), iar în timpul imperiului, când toate ținuturile traco-deveniseră provincii romane, Roma golește de tineret ținuturile locuite de triburile traco-dace. Garda pretoriană, garda ecvestră a Cesarilor, garnisona Capitalei, cohortele și escadroanele de Thraces, Daci, Bessi, Moesi, Dardani, multe legiuni, milițiile flotei erau împănate de recruți din neamul lor. Ei au susținut cu vitejie și credința lor de Romani noi ordinea și siguranța hotarelor împărăției, mai ales între 150 și 250 d. Hristos. Li aflăm ca grăniceri romani în garnisona din Syria, din Algeria, Scoția și de la Rinul germanic.

Ultimii Traci creștinați și romanizați sau grecisați au fost Bessii din Balcani. Foarte frumoase și instructive sînt descrierile vieții acestora în sec. IV, dintr'o poezie a lui Sidonius Apollinaris și o scrisoare a Sf. Paulin din Nola, către Sf. Nichetas din Remesiana, care îi creștinase pe Traci și Bessi.

III.

Primele civilizații italice.

Descoperirile arheologice moderne sînt de mare importanță pentru restabilirea adevărului istoric, mai ales pentru acele

perioade unde știrile autorilor sînt puține și controversate. Pentru istoria primitivă a Italiei și începuturile Romei izvoarele literare sînt prea puțin serioase, de oare ce ele au fabricat mult mai tirziu decît evenimentele o serie de legende, cu împrumuturi grecești, pentru a explica puterea precumpănitoare a Romei în epoca clasică, dînd acesteia dela început un rol de conducătoare în Latium și Italia. A fost meritul *paletnologiei* italiene, represintată mai ales prin L. Pigorini, E. Brizio, G. Colini, G. Pinza, iar pentru Italia sudică și Sicilia P. Orsi, cari au răscolit pămîntul patriei lor, au reacționat în contra vechii tradiții patriotice a istoriografiei romane și prin resturile civilizațiilor desgropate au reconstruit șirul popoarelor așezate în Italia, gradul lor de cultură și cît de modeste au fost începuturile Romei. Căci toți învățații sînt astăzi de acord că primele secole ale Romei sînt foarte puțin cunoscute numai din autorii clasici și că pînă în sec. IV înainte de Hristos nu Roma a condus soarta Italiei, ci evoluția ei a atîrnat de alte evenimente ale peninsulei, precum dezvoltarea unei civilizații mediteraneene neolitice, imigrații de peste Alpi ale popoarelor care aduceau în Italia uneltele de cupru, bronz și fier, puternica supremație a Etruscilor veniți din Orient, influența greacă, presiunea neamurilor sabellice și invasiunea Galilor.

Dar cine au fost locuitorii cei mai vechi ai Italiei, cari au cultivat mai întăiu țara aceasta, atît de favorisată prin climă, așezare și producțiile solului? De sigur nu Romanii și nici Latinii. Un răspuns foarte aproape de adevăr ni poate da astăzi numai știința *preistoriei* care cercetează originea și asemănările limbilor și dialectelor vorbite în peninsulă, precum și numele geografice și personale antice.

Epoca de piatră și Ligurii. În toată Italia s'au aflat urmele omului din epoca *paleolitică*: silixuri de piatră cioplită („coup de poing, Faustkeil”), vîrfuri de săgeți, lănci de piatră, podoabe de scoici și dinți de animale. Omul paleolitic era nomad: trăia din vînat, pescuit și culegerea de fructe sau scoici și melci, locuia în caverne și colibe, mereu în luptă cu fiarele, dar nu cunoștea nici metalele, nici agricultura, nici domesticirea animalelor, nici meșteșugul oalelor celor mai grosolane. Poseda ritul funerar al *inhumației*. Descoperirile arheologice din

era aceasta paleolitică, cea mai primitivă, mai veche și mai lungă din viața omenirii, dovedesc că Italia, ca și Franța și Spania, avea condiții favorabile de traiu și nu era acoperită de ghețurile glaciale. Părerea lui Mommsen, în cap. II din a sa „Römische Geschichte”, că Italia a fost populată numai după topirea metalelor, este deci definitiv răsturnată.

Dar, după mii de ani, viața Italiei a fost și mai intensă în așa-numita epocă *neolitică*, a uneltelor și armelor de piatră lustruită. Numeroase descoperiri arată că neoliticii din Italia deveniseră păstori, creșteau vite, lucrau frumos uneltele de piatră, avînd un întreg arsenal de arme de lovit și de asvîr-vîrlit. S'au găsit chiar și ateliere de fabricare a silexurilor. Inventaseră ceramica, arta olăriei negre lucrată cu mîna, cu ornamente în zigzag. Locuiau în grote artificiale și în colibe rotunde și ovale, tipul clasic al locuinței din Italia antică, care amintește și coliba Italianului din „campagna romana” de astăzi. Ritul funerar neolitic era tot inhumafia, cu scheletul îndoit și cu un mobilier funerar. De la viața de familie a paleoliticului se trecuse la sate, în neolitic; resturi de colibe („fonds de cabanes”) mici, grupate în jurul uneia mai mari. În Sicilia, P. Orsi a descoperit primele influențe ale artei pre-minoice din Creta, Cypru și Troia, mai vechi de anul 2000 înainte de Hristos. Purtătorii acestei civilizații neolitice din Italia aparțin, după antropologi (Sergi), rasei mediteraneene, dólhocefale, venită din Nordul Africei, unde avuse o parte importantă și în alcătuirea etnică a Egiptenilor. Descendenții lor au fost în antichitate Iberii și astăzi Bascii, iar în Italia Siculii, primii locuitori ai Lațului (Dion Hal.) și Ligurii. Ligurii erau, după autorii antici, cei mai vechi locuitori ai Italiei, însă în epoca clasică erau mărginiți la Liguria, lângă golful de Genova, numit *Mare Ligusticum*, și erau socotiți de Romani ca un popor primitiv, barbar, care trăia în caverne și se îndeletnicia cu vînătoarea. După arheologii moderni, Ligurii aceștia au fost reprezentanții civilizației neolitice italiene. Ei au locuit pe atunci toată Italia, ceia ce concordă și cu întinderea numelor ligurice în multe ținuturi (ex.: Alba, Ilva, Padus). Venind din Africa la sfîrșitul erei paleolitice, cînd poate nu exista Gibraltarul, iar Sicilia era unită cu Africa, Ligurii mediteraneeni nimiciseră pe oamenii paleolitici,

mai puțini și mai slab înarmați. Craniile neolitice de forme diferite par a indica, după antropologi, că Ligurii s'au format din contopirea mai multor elemente etnice.

La sfârșitul acestei perioade de progres, apar în Italia metalele: cuprul și aurul. Este epoca *eneolitică* sau *chalcolitică*, când omul pe lângă obiectele usuale de piatră începe a folosi și arama, mai întâiu ca podoabe și apoi pentru arme (securi, cuțite). Arama, cunoscută în Egipt din mia a 5-a înainte de Hristos (5000-4000), în Cypru de la 4000, în Creta de la 3400, a pătruns în Italia pe la 2500-2000, venind pe două căi: cea maritimă în Sicilia (P. Orsi) și cea continentală din Europa centrală, de la NE, peste Alpi, unde cei ce au adus-o își construiau locuințe lacustre (palafitte) pe lacurile subalpine din Lombardia și Venetia. În această perioadă de tranziție s'a introdus în Italia *agricultura*. Securea de aramă a început să taie pădurile, deci eneoliticii au fost precursorii Etruscilor și Grecilor în defrișarea solului Italiei. Prin urmare la începutul mileniului II (2000-1800 înainte de Hristos) putem constata trei elemente de progres: 1) apariția metalului, 2) introducerea agriculturii și 3) influența crescândă a civilizației cretane (minoic-mijlociu), care se afla atunci în perioada de strălucire a primelor palate din Cnossos (2000-1750).

Epoca de bronz și Italiciei. Pe la 1800-1600 înainte de Hristos Italia intră în epoca de bronz. Aliagiul acesta resistant și durabil sosește în Italia, ca și arama, pe cele două extremități: în Sicilia venind din Creta (ornamente, plăci lucrate, cuțite) și din centrul Europei în văile Padului și Adigelui. Aici în Italia-de-sus s'a dezvoltat importanta civilizație a bronzului, numită a *terramarelor* padane și a *palafittelor* lombardo-venețiene. Săpături arheologice de la 1860 încoace, în Emilia, între Apenini și Po, la Piacenza, Cremona și până la Bologna, în provinciile Parma, Reggio, Modena au scos la iveală sate preistorice din epoca bronzului (*terramare*), clădite pe stlpi, locuințe lacustre, dar nu pe apă, ci pe uscat (*terraferma*). Cele mai caracteristice „*terramare*” de la Castellazzo di Fontanellato și de la Castione dei Marchesi (prov. Parma) au fost săpate, studiate și publicate de L. Pigorini, decanul paleontologiei italiene. Ele denotă că locuitorii lor trăiseră mai întâiu pe lacuri și aduseseră cu ei sistemul acesta de locuințe în valea

Padului, care, fără zăgazuri și canalisări pe atunci, era expusă inundațiilor, din cauza torentelor din Alpi și Apenini. O terramare de acestea, sat lacustru, constă dintr'o platformă de lemn cu pietriș sau pământ, susținută pe tarași (palafitte), înfipti în pământul uscat (mulți din acești piloți s'au descoperit *in situ*); de jur-împrejur un val de pământ și un șanț cu apă. Mărimea terramarelor atîrnă de numărul locuitorilor: 2, 4 și chiar 10 hectare; forma dreptunghiulară sau trapezoidă, orientată după punctele cardinale. Pavimentul terramarei era împărțit în patrulete regulate de străzi paralele și perpendiculare, și cuprindea colibe rotunde de paie, nuiele sau lemne, lipite cu lut. Intreagă construcția denotă un plan prestabilit, iar cele două străzi principale, orientate Est-Vest și Nord-Sud, care se tăiau la mijloc, sînt prototipuri îndepărtate ale străzilor clasice, *cardo* și *decumanus maximus* din castrele, coloniile și orașele romano-latine. Putem trage deci concluzia logică că poporul terramarelor avea o organizație socială bine încheată, care putea menține disciplina și ordinea aceasta a locuințelor după un plan sistematic. Alături, dar separate, erau necropolele, terramare pentru morți, cu o punte de lemn ca și la cele pentru vii. Numeroase urne de lut înguste și strînse grămadă unele lîngă altele indică ritul cremațiunii sau *incinerăției*, importat în Italia de aducătorii metalelor, eneoliticii din palafittele lombarde. Incinerăția este o caracteristică a terramaricolilor, care îi deosebește precis de Ligurii neolitici inhumanți. Rămășițele gospodăriilor din terramare, aruncate sau căzute jos între stîlpi, au format movilițe de 3-4 m., prețioase pentru arheologi, cari au aflat în ele elemente ale civilizației lor din epoca bronzului, mult superioară celei precedente. Oasele găsite dovedesc creșterea a tot felul de animale domestice (boi, porci, oi, capre, chiar cai și cîni, păsări de curte). Erau și vinători la ocazie, dar ocupația lor de căpetenie a fost *agricultura*, constatată prin resturi (grîu, fasole, viță, fructe). Semințe de in și uneltele dovedesc o industrie textilă, rămășițele și o secere muncile agricole și măcinatul. Aveau încă unelte de piatră, dar era mai dezvoltată industria lemnului (coade de topor, coșuri, arcuri, talere, linguri, bastoane), a osului (ace, ciocane, piepteni, podoabe), a ceramicei cu vase de lut, caracteristice *prin toarta în formă*

de lună nouă, prin care putem recunoaște tipul de civilizație din terramare; ornamente liniare și mici mameloane. Dar partea cea mai importantă a acestei civilizații nouă este industria bronzului. În palafittele lacustre din lacurile venețiene (ex. Peschiera pe Garda), contemporane și înrudite, dar nu identice cu terramarele, aflăm mai mult unelte de piatră, în timp ce în terramarele de la Sud de Po predomină bronzul: securi, pumnale, cuțite, săgeți, lănci, săbii, brice; coase, seceri, sule, ace de păr, piepteni, *fibule de bronz*, care prin forma lor simplă de ac de siguranță formează un al doilea element caracteristic al acestei civilizații, alături de toarta vaselor în formă de craiu-nou. Curînd după descoperirea și studierea terramarelor padane s'au putut identifica și în restul Italiei așezări cu aceeași cultură de bronz, dar dintr'o epocă ceva mai recentă: în Emilia estică, în Toscana, o terramare tip nordic la Taranto, o necropolă în Basilicata (la Timmari). În afară de aceste două din Sud și în contrast cu terramarele și palafittele nordice, oamenii bronzului din centrul Italiei rămîn credincioși vechiului obicei neolitic, de a îngropa morții întregi, al inhumației. Foarte interesantă e pentru noi și pentru protoistoria Italiei descoperirea de necropole cu *civilizație similară cu terramarele* lângă Alba Longa și în alte părți din Latium, în Roma, pe Quirinal, Esquilin, în For, însă acum influențată de aceia, mai nouă, a fierului. Faptul istoric este deci așezarea unui popor care aducea bronzul, în valea Padului, pe la 1800-1600 înainte de Hristos și apoi răspîndirea lui în restul peninsulei, dar mai ales în Latium și pe Tibru. Necropolele acestea din munții Albani, ca și cele din Roma arată și elemente păstrate din civilizația anterioară neolitică, precum sînt multe morminte cu ritul inhumației, alături de urnele cu cenușă ale noilor veniți, și craniile dolihocefale. Existau deci încă Liguri în Latium (dovadă și numele Alba).

La întrebarea: cărui popor istoric aparțineau terramaricoli, răspunsese Helbig, în 1879, că în acele locuințe lacustre pe uscat au stat Italicii, încă uniți, nedivisați în cele trei grupe istorice: Latini, Sabelli și Umbrii. Etnografia acestor terramaricoli e încă și azi controversată. Marele istoric italian Gaetano de Sanctis, autorul celei mai serioase opere de istorie a Ro-

mei de la origine până în sec. II înainte de Hristos, îi crede Etrusci. Brizio îi declară Liguri, cari au evoluat. Dar tesa lui L. Pigorini, descoperitorul și cercetătorul lor, predomină astăzi în știință și a fost primită de cei mai de seamă învățați cari au scris despre preistoria Italiei, ca Suedesul Montelius, Rusul Modestov, Englesul Peet, Francesii Déchelette, Grenier și Homo. Civilizația și construcția terramarelor se datorește Stră-Latinilor, înainte de a porni spre Latium. Ei formează avangarda migrațiunii Italicilor. Italicii făceau parte, înainte de 2000 înainte de Hristos, din grupul de popoare numite Indoeuropeni, așezați în centrul și Nordul Europei, cu o civilizație neolitică,— o viață agricolă și cu o limbă comună. Intre 2000 și 1500 se începe mișcarea lor de migrațiune înceată, cu multe popasuri, unele îndelungate, spre Vest, Sud, Est și Sud-Est, absorbind în parte populațiile mediteraneene și egeene. Linguistica, toponimia și arheologia ne ajută să determinăm popoarele născute din acest grup, prin diferențierea limbilor lor. Iată clasificarea celui mai mare lingvist contemporan A. Meillet (*Introduction à l'étude comparative des langues indo-européennes*, 1922): grupa apuscană cuprinzând limbile italică, celtică, germanică, ilirico-albanesă și greacă; grupa răsăriteană cu balto-slava, traco-frigiana, armeană și indo-iraniana. Limba italică, cu cele trei dialecte ale sale, latin, oscic și umbric, nu e înrudită de aproape cu greaca, precum se credea acum cinzeci-șaizeci de ani, pe vremea teoriilor despre Pelasgi, ci cu celtica, atât ca gramatică, cât și ca vocabular. Aceasta dovedește că, după desfacerea grupului stră-european, Italicii și Celții (Galii) au rămas mai mult laolaltă, vorbind încă o limbă comună, după cum se exprimă Camille Jullian, marele istoric al Galilor. Faptul acesta e confirmat prin descoperirile arheologice, care au constatat o *comunitate de civilizație preistorică (eneolitică) italo-celtică* în Europa centrală (Austria, Boemia, Ungaria, Vestul Iugoslaviei). La desfacerea acestui grup, la începutul epocii de bronz, Italicii porniră spre Sud, începând a se forma astfel cele două limbi deosebite, italice și celtice. Primii Italici sosiți în Italia au adus arama și aurul, ritul incinerăției și au construit palafittele Lombardiei. Valul următor de Italici, Stră-Latinii, sînt locuitorii terramarelor și au îmbogățit civilizația Italiei cu bronzul, viața

pe sate-clanuri, orientarea după punctele cardinale, ordinea și disciplina în viața socială. Sudul Italiei și Sicilia au primit mai mult influența orientală a culturii egeene, care era în apogeul ei în Creta, epoca a doua a palatelor din Cnossos (1750-1400) și în Argolida (Mycene, Tyrins).

Linguistica ni mai spune că dialectul umbric e cel mai apropiat de limba celtică, ceea ce însemnează că Umbrii au rămas mai în urmă cu Celții și sînt ultimii Italici coboriți în peninsulă, în valea Padului. Ei au gonit pe Stră-Latinii din terramare către Latium, unde s'au aflat în necropole trăsăturile caracteristice ale civilizației lor: toarta vaselor în formă de lună nouă și fibulele simple.

Epoca de fier și Umbrii. În urma Latinilor au sosit în centrul Italiei, pe la 1200 înainte de Hristos, Sabellii, cari au ocupat regiunea muntoasă, a Apeninilor, Abruzzii de astăzi (Sabinii, Marsii), întinzîndu-se apoi până în Sud la Mediterană (Samniții, Oscii, Lucanii, Brătii). Cu toții se numiau pe limba lor oscă Safineis. Pe la 1000 înainte de Hristos urmară Umbrii, cari se așezară în valea Padului în regiunea Bolognei, între Apenini și Adriatică, în Umbria clasică și la Vest de Apenini până la Marea Tyrreniană și Tibru, în Toscana, unde fură apoi supuși *de* Etrusci. Umbrii aduceau cu ei fierul, regele metalelor, în a căruia epocă Italia intră în perioada istorică, a primelor documente scrise, care începuse pentru Egipt și Mesopotamia cu 4000 de ani înainte de Hristos, în epoca bronzului. Tipul cel mai complect al acestei civilizații umbrice a fierului a fost descoperit la localitatea Villanova, aproape de Bologna, și de aceea o numim *civilizația villanoviană*. Ea n'a influențat pe cea din terramare, ci numai pe aceea din Latium și Roma, ca dovadă că Latinii au plecat din valea Padului din cauza Umbrilor. Nu există o continuitate între cele două tipuri de civilizație. De și Umbrii villanovieni au și ei ritul funerar al arderii cadavrelor, însă urnele lor mari de lut au formă de două trunchiuri de con unite prin baza lor și cu un capac și sînt depuse isolate în morminte de forma puțului (*tombe a pozzo*). Cuprind afară de cenușă și vase de lut cu decorație geometrică grecească, stilul Dipylon. Metalul obișnuit e tot bronzul pentru unelte, arme, hamuri, toaletă, și arta lucrării bronzului e desăvîrșită, dar a pare și fierul la început ca podoabe. Fierul ajuns la între-

buințare generală numai în sec. al VI-lea prin opera năvălitorilor etrusci, veniți din Orient, cari exploatară minele de fier din Etruria și insula Elba. Locuințele Umbrilor nu erau laolaltă și sistematic așezate ca acele din terramare, ci izolate unele de altele. Deci pe la anul 1000 înainte de Hristos aflăm alte trei fapte mari pentru istoria peninsulei, cucerirea umbrică, apariția fierului, civilizația villanoviană. Latinii erau așezați în Latium, unde supuseră și asimilară pe Liguri, ca și Umbrii în Toscana. Umbrii fură strîmtorați imediat de Venetii ilirici, la Nord de Po, cari desvoltară și ei o civilizație a fierului, numită *atestină* (de la Este), imitînd pe cea villanoviană, dar folosind în locul urnei bitronconice de lut situla de bronz. La Vest de Apenini Umbrii primiră în curînd (sec. X) o lovitură catastrofală din partea năvălitorilor Etrusci, cari îi supuseră și începură o nouă perioadă, aceia etruscă, în care Italia își începe istoria.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

IV.

Știri nouă despre începuturile Romei.

Asămănarea dintre civilizația bronzului din terramarele padane și aceia a necropolelor din Latium și Roma ne face să admitem că Stră-Latinii au părăsit terramarele și s'au așezat în Latium, înainte de așezarea Sabellilor (c. 1300) și a Umbrilor (c. 1000). În noua lor patrie Latinii au suferit influența resturilor civilizației neolitice a Ligurilor băștinași și apoi pe aceia villanoviană a Umbrilor, cari au ajuns pe la anul 1000 înainte de Hristos până la Tibru.

Foarte importante sînt chestiunile: cum au întemeiat Latinii primele așezări, printre care Roma a ajuns la mare însemnătate în urmă și care au fost începuturile Romei înseși. Din nenorocire tradiția istorică romano-greacă a învăluit în legende inventate mai târziu istoria primitivă a Romei și a Latinilor. Să vedem acum ce se știa înainte de a se fi făcut descoperirile arheologice moderne.

Interpretarea datelor tradiției. Tradiția vorbea de multe orașe latine, a căror conducătoare mitică era Alba Longa,

Roma, colonie a acesteia, se ridică pe colinele de lângă Tibru, *mons Palatinus*, *mons Aventinus*, *mons Capitolinus*, *mons Caelius*, *mons Esquilinus*, *collis Quirinalis* și *collis Viminalis*. Tradiția are conștiința că Roma aparținea Latinilor, dar era și cap de pod către Etrusci. Poziția sa, la 25 km. de Mare, și faptul că Tibrul era navigabil numai până acolo, a înlesnit Romei să aibă în mână comerțul cu interiorul, cu corăbierii etrusci și greci, precum și comerțul sării, pe *via Salaria*. Importantă a fost pentru dezvoltarea Romei și lipsa unei alte așezări între ea și gura Tibrului. Dar multe secole au trecut de la venirea Latinilor și de la prima colonizare latină pe teritoriul Romei până la ridicarea ei la o situație preponderantă. La început erau numai safe pe diferitele coline, cum dovedesc descoperirile arheologice, studiate și publicate de archeologii italieni, mai ales de G. Pinza (*Monumenti primitivi di Roma e del Lazio antico*, 1905).

Legenda întemeierii numește pe cei dintâii locuitori ai Romei și din Latium Aborigines, dovedindu-ni ignoranța ei, căci numele acesta înseamnă de fapt „oamenii de la origine”. Nici data întemeierii Romei, la c. 750 înainte de Hristos, nu are niciun temei de adevăr, căci primele așezări latine pe colinele Romei sînt mai vechi, iar unirea lor într'un oraș e mai recentă. Tradiția ni dă și o știre bună: Roma cea mai veche, a lui Romulus, *Roma quadrata*, s'a ridicat pe Palatin, unde se păstrau și lucrurile sacre în legătură cu legenda întemeierii. Palatinul era deci nucleul primitiv al Romei, și pe el, spune legenda, și-aveau centrul triburile Ramnes, Tities și Luceres, create de Romulus. Intre Roma palatină și Roma cuprinsă între zidurile lui Servius Tullius, ziduri care datează de fapt numai de după năvălirea Galilor (387 înainte de Hristos), învățații topografi au recunoscut încă două faze de lărgire: *Septimontium*, cuprinzînd șapte înălțimi pe Palatin, Esquilin și Caelius, și *Roma celor patru regiuni*, la care se alipiseră și colinele Sabinilor, Quirinalis și Viminalis.

Părerea răspîndită în știință mai înainte era că orașul Roma a rezultat din unirea a trei elemente, cele trei triburi amintite: Ramnes ar fi oamenii lui Romulus, Tities Sabinii lui Titus Tatius, iar Luceres Latinii mutați mai tîrziu la Roma sau Etrusci. Mommsen credea chiar că o comună, dezvoltată și com-

pusă din trei unități pe Palatin, s'a unit cu o a doua, formată tot din trei elemente, colonisate mai târziu pe Quirinal și au alcătuit laolaltă orașul Roma. De aici numărul de șase vestale, șase tribuni militari, etc. Și predecesorul lui Mommsen, Niebuhr, se gândise la o contopire a două orașe: Roma și Quirium (de unde *Quirites*) și dualismul acesta e susținut și acum, de pildă de Ludo Hartmann, cu toate că spiritul critic al conștiinciosului și meticulosului Benediktus Niese nu afla, cu drept cuvânt, probabil ca două orașe să se fi ridicat în așa de apropiată vecinătate. Nici cele trei triburi nu mai sînt astăzi admise de știința modernă, mai ales pentru că numele lor au fost tălmăcite de W. Schulze ca nume gentilicii etrusce și sînt socotite drept cadrele teritoriale date Romei de stăpînirea Etruscilor. Prin urmare ipotesa mai veche că Roma s'ar fi alcătuit din trei comunități, la început independente sau din două orașe cu cîte trei subdivisiuni nu este destul de întemeiată.

Astăzi putem restabili în linii generale începuturile Romei și fazele ei de dezvoltare până la întemeierea orașului prin Etrusci, pe baza descoperirilor și cercetărilor preistorice din Roma și Latium, interpretate în folosul istoriei de mulți învățați, printre cari citez: G. Pinza, B. Modestov, T. E. Peet, O. Montelius, Ettore Pais, Gaetano de Sanctis, E. Piganiol, P. Graffunder, Léon Homo. Studiile lor au fost publicate de la 1905 încoace.

Latium preistoric. Latium a fost locuit, încă din epoca neolitică, de Liguri, de la cari ni-au rămas resturi și morminte cu ritul inhumăției. Cu mult mai numeroase urme avem din perioada de tranziție de la începutul epocii de fier, în necropolele din Munții Albani, de pe Esquilin și Via Sacra. Civilizația aceasta, numită *lațială*, se caracterizează prin ritul cremațiunii, morminte-puțuri (*tombe a pozzo*) cu urne de lut în forma colibelor celor vii. Sînt însă și multe morminte cu groapă (*tombe a fossa*), ale Ligurilor inhumanți, cari pe încetul au fost asimilați de Latini. Civilizația lațială e strîns înrudită cu cea din terramare prin caracterele distinctive ale acesteia, fibulele simple de bronz ca acele de siguranță și toarta vaselor în formă de lună nouă, descoperite în cel mai vechiu sat latin din Roma, pe coama Germal a Palatinului. Conclusia istorică este că un trib de Stră-Latini au părăsit terramarele

din valea Padului pe la 1500 înainte de Hristos și s'au așezat în Latium și pe Tibru, supunând și aservind pe Ligurii neolitici. Din contopirea Latinilor incineranți cu Ligurii inhumanți s'au născut acei *prisci Latini* ai tradiției. Civilizația lațială se caracterizează și prin stabilitatea ei, căci primește prea puține elemente din noua civilizație villanoviană a fierului, dezvoltată de Umbrii de la nord de Tibru. Urna bitronconică villanoviană e rară în Latium, unde rămâne predominantă urna-colibă lațială tradițională.

Până la venirea Etruscilor, Latinii trăiau numai în sate la cîmpie (*pagani*) și în *oppida*-refugii pe înălțimile Munților Albani (*montani*). Așezările acestea întărite pe coline s'au menținut și la orașele latine din epoca clasică (Tibur, Praeneste, Tusculum, Aricia, Velitrae, Ardea), și se pot observa până astăzi în așa-numitele *castelli romani* (Palestrina, Frascati, Marino, Albano, Grotta Ferrata) din Lazio. Colinele acestea erau preferate și pentru că erau foarte sănătoase, față de cîmpia bîntuită de malaria. Latinii duceau încă o viață pastorală, semi-nomadă, cu moravuri rustice, primitive, viața aspră. Ei făceau războaie de pradă și aveau nevoie de aceste *oppida* și pentru adăpostul familiilor și al turmelor. Erau cam patruzeci de *populi* (semînții) latine, grupate mai ales în Munții Albani, dar și în posturi înaintate, ca Palatinul pe Tibru, Ardea și Lavinium spre mare. Un exemplu de așezare latină, sat din epoca lațială, a fost descoperit de curînd (1921) lângă Roma, la Nord de Monte Mario. Ei nu cunoșteau încă scrierea și probabil nici agricultura sistematică, pe care o vor deprinde abia de la Etrusci, dar realizaseră totuși un progres din punct de vedere politic. În locul autonomiilor izolate încep a se forma ligi, federații de *populi*, la început schimbăcioase și trecătoare, dar pe la 800 înainte de Hristos se constituie liga mai durabilă, cu legături religioase, a celor patruzeci de populații latine aliate în jurul Albei Longa, care nu era nici ea un oraș, ci o grupare de sate.

Primele sate romane. Legenda întemeierii Romei avea și un simbur de adevăr: Palatinul a fost nucleul primitiv al orașului, iar primii coloniști latini veniseră din Alba Longa. Restul amănuntelor de fapte și persoane sînt născociri ale fantasiei sau imitații grecești. Săpăturile și descoperirile arheologice

de pe Palatin din 1907, necropolele de pe Esquilin și Quirinal, săpate, începînd de la 1877, din Via Sacra (în 1902-1903) ni-au deschis ochii asupra unei Rome mai vechi decît Romulus, necunoscută și nebănuită chiar de antichitatea clasică. Cu ajutorul lor s'a putut schița în felul următor întemeierea primelor așezări din teritoriul Romei.

La început nu puteau fi locuite decît colinele, căci văile dintre ele erau mlăștinoase și pustiite de revărsarea Tibrului și de friguri. Cea mai veche așezare a fost satul Ligurilor neolitici pe *Aventin*, pomeniți și de tradiție supt numele de Casci, vînători și păstori sărmani, cari mai tîrziu fură supuși de Latini în fasa Romei-Septimontium. Cel mai vechiu sat latin s'a ridicat pe *Germalus*, culmea occidentală a Palatinului, constatat prin săpăturile din 1907, care au scos la iveală urme de colibe rotunde și ovale, cele dreptunghiulare fiind mai recente, resturi de fortificații de pămînt, puțuri pentru apă, o necropolă cu două feluri de morminte, *tombe a pozzo*, cu ritul incinerăției din sec. al X-lea (1000-900 înainte de Hristos) și *tombe a fossa* cu inhumăție, mai nouă (800-600). Fragmente ceramice villanoviene permit datarea întemeierii satului Germal în sec. al X-lea, deci cu două veacuri înainte de data tradiției (750). Întemeierea acestei colonii latine în această vreme și în fața insulei tiberine se explică prin un fel de post înaintat de observație, avangardă strategică a Latinilor pentru a supraveghia mișcările noilor veniți din Orient, Etruscii, cari de la Nord de Tibru amenințau și Latium cu puterea lor militară. De la început prin urmare Romanii au fost soldați și santinele, adevărați fii ai lui Marte. Palatinul cu malurile sale rîpoase, fiind și mai aproape de Tibru, cu excepția Aventinului deja locuit de Liguri, avea o poziție mai prielnică decît celelalte coline și nu era nici izolat cu totul, căci prin înălțimea mai mică Velia comunica cu celelalte coline și cu interiorul Lațiului. Prima colonie latină s'a alcătuit deci pe Germal, și corespunde Romei *quadrata* a tradiției. În curînd s'a întemeiat un al doilea sat latin pe culmea apuseană a Esquilinului, numită Fagutal, iar apoi rînd pe rînd, pînă în sec. VIII (800-700), cînd s'a încheiat liga septimontială, următoarele alte cinci sate latine pe Palatual, culmea răsăriteană a Palatinului, pe Oppius și pe Cispius, două culmi ale Esquilinului, de am-

bele laturi ale Fagutalului, pe înălțimea ca o șea, vecină cu Palatinul, Velia, unde fu apoi arcul lui Titus și Via Sacra, și pe Caelius, numit atunci Querquetual. În fața lor s'a ridicat satul colonizat de Sabini pe Quirinal cu anexa sa Viminal, cu două veacuri în urma Germalului, născut din necesități economice, pentru a face loc și neamului de munteni sabelici la drumul sării. Toate satele acestea ni sînt documentate prin descoperiri arheologice, în afară de Velia și Querquetual, cunoscute numai din autori. Numele lor ni indică o viață pastorală și pădurile ce îmbrăcau odată colinele Tibrului: Palatual de la Pales, zeița turmelor, Querquetual, colina stejarilor, Fagutal, a fagilor, Viminalis a sălciilor. Cele șapte sate latine formau de sigur prin originea și interesele lor politice și economice o grupare mai coerentă și mai omogenă. Populația lor se chema Quirites, nume înlocuit apoi în epoca etruscă cu acela de Romani, de la numele Roma, care este și el etrusc, după W. Schulze, ca și gens Romilia. Herbig explică chiar numele Roma, prin cognomenul individual etrusc Ruma, care înseamnă „piept lat”. Quirites s'a păstrat și mai târziu, numai în anumite formule și în discursurile către cetățenii romani. Satele acestea erau mici și cu populație redusă. Velia, cel mai mic, avea 3 ha., și probabil cîteva sute de locuitori, Germal și Palatual cîte 7 ha., cel mai întins, Quirinal, peste 40 ha., și deci cîteva mii de oameni, căci nu toată suprafața colinei era ocupată de colibe. Colibele își păstrează vechiul tip lațial, reprodus de urnele necropolelor și constatat și prin așa-zisele „fonds de cabanes” de pe Germal. Mobilierul funerar e sărăcăcios și primitiv: ceramică locală neagră și rudimentară, unelte, arme și podoabe de bronz, fierul puțin folosit, căci ne aflăm numai la începutul epocii fierului. Singura formă de progres este ca și în Latium de natură politică: alcătuirea unei ligi a celor șapte sate latine, menită să joace un rol mai mare.

Roma palatină și septimonțială. Fasa aceasta de dezvoltare a Romei prin unirea celor șapte sate latine, Septimontium, a fost tăgăduită de unii învățați (Graffunder), însă fără dreptate. Dar mai înainte de încheierea ei, Roma a trecut printr'o fasă intermediară, *Roma palatină*, cînd cele două sate de pe Palatin, Germal și Palatual, au făcut împreună o ligă

federală. Astăzi nu se mai disting cele două coame ale colinei, căci depresiunea dintre ele a fost umplută și nivelată la începutul epocii imperiale, dar pe această scobitură era drumul comun spre pășunile Lațului ale ambelor sate și necesitatea de a se folosi în liniște de acest drum a motivat unirea lor, Roma Palatină e confirmată și de un *pomoerium Palatini*, amintit de Tacit, precum și de un *mundus Palatini*, descoperit în 1914 chiar în centrul colinei.

Devenind astfel mai puternică și datorită situației sale strategice, liga celor două sate palatine a jucat rolul precumpănitor în formarea ligii tuturor celor șapte sate latine, care s'au grupat laolaltă în *Septimontium*, pentru a se putea asigura circulația pașnică pe drumul care, plecând din depresiunea Palatinului, trecea peste Velia și printre celelalte sate latine spre pășunile Lațului, și spre Alba. Cei cinci membri noi sînt: cele trei sate de pe Esquilin (Fagutal, Oppius, Cispius), mica Velia și satul Querquetual de pe Caelius, numit și *Subura* sau *Sucusa*. Considerînd că pe vremea cuceririi Romei de Etrusci (650-600 înainte de Hristos) exista mai de mult liga aceasta septimonțială, putem data întemeierea ei pe la 700 înainte de Hristos. Satele își păstrau însă autonomia lor, drumuri nu erau între ele și nu se făcu nici măcar un zid comun de înconjur. Roma septimonțială corespunde primei perioade din epoca regilor a tradiției.

Ei i se atribuie: 1) Supunerea satului Ligurilor de pe Aventin; 2) căderea Albei Longa, dar nu printr'un războiu numai între Roma și Alba, ci prin defecțiunea și răscoala Latinilor, membri ai ligii albane, și 3) colonizarea Ostiei. Civilizația fazei septimonțiale aparține epocii a doua de fier și descoperirile arheologice dovedesc progrese evidente în construcția colibelor: unelte de fier, agricultură, ceramică și introducerea alfabetului grec chalcidian din Cumae sînt mărturiile relațiilor comerciale cu Grecia. Primele inscripții latine, fibula praenestina și cippul din For, sînt datate pe la anul 600 înainte de Hristos.

Dar liga-Septimontium nu cuprindea decît patru din cele șapte coline ale Romei clasice (cu Aventinul supus). Quirinul și Viminalul populate de Sabini și acropolea Capitoliului vor fi anexate numai în epoca etruscă. „Synoikismos”-ul în-

cepușe prin unirea câtorva sate, dar Etruscii cuceritori îl vor duce la bun capăt, transformând așezările rurale într'o *urbs* (Roma celor patru regiuni) în care vor stabili o putere centrală. Orașul datorit organizării Etruscilor se va numi Roma și va fi încunjurat de ei cu ziduri.

V.

O enigmă a istoriei: Originea și limba Etruscilor.

Lunga epocă preistorică a Italiei se încheie cu apariția Etruscilor, cari au dezvoltat o civilizație superioară pe pământul Italiei preromane. Această civilizație a exercitat o mare înflorire asupra Latiumului, Romei și a Italiei întregi și a avut o viață de peste cinci secole (sec. X-V) înainte de Hristos. Invățații moderni recunosc astăzi o perioadă etruscă și o hegemonie etruscă în istoria primitivă a peninsulei, iar operele și manualele mai nouă de istorie romană conțin, după expunerea așezării definitive a neamurilor latine, sabellice și umbrice, capitole întregi intitulate „expansiunea etruscă”, „imperiul etrusc”, care tratează străduințele Etruscilor de a realiza cea dintâiu unificare a Italiei.

Etruscii au locuit în epoca istorică în Toscana de astăzi, la Nord de Tibru, unde supuseră și pe Faliscii latini. Într'o vreme ei cuprinseseră și Ținutul de la Est de Apenini până la Adriatică și la Nord de Po, de unde îi alungă apoi invasiunea Galilor, însă chiar după această catastrofă rămăseră urme mai recente de-ale lor în Alpii meridionali și raetici, inscripții etrusce și vase cu picturi caracteristice.

Proveniența și rasa acestui popor mare a format până astăzi una din cele mai nedeslegate enigme istorice, de și s'au scris biblioteci întregi despre Etrusci și numeroși savanți de mîna întâia li-au consacrat o mare parte din activitatea lor stăruitoare.

Numele lor. Etruscii erau numiți de Greci Tyrsanoi sau Tyrrenoi, attic Tyrsenoi, Tyrrenoi, de unde numele Mării Tyrreniene, dar numele acesta nu derivă de la grec *τύρρις*, *turris*, „turn”, ci e un nume adiectival geografic de la o localitate

Tyrssa (Tyrra), cum era una în Lydia, cu terminația *-anos*, *-enos*, plural *-enoi*, lat. *-eni*. Derivarea aceasta topomică era obișnuită în Nordul Asiei Mici (Kyzikeni), ca și la Traci și Frigieni, în deosebi la epitetele zeilor traci (ex.: Asclepius Zimidrenus, Sabazios Athypareneus, Apollo Cic^urus) sau la cetățenii unui oraș (Tomitani, Histriani). Umbrii au înlocuit term. *-ano* (*-eno*) cu termin. umbrică *-co* și Tyrsseni, Turseni a devenit Turs-co din inscripții, de unde Tusco și în latinește Tusci (=Etrusci) din vicus Tuscus, mare Tuscum, Tusculum. Prin protesa lui *e* și metatesa lui *r*, fonetisme constatate în limba etruscă, avem în loc de Tursci, E-trusci (cf. și lacus Tarsumennus și Trasumennus).

În inscripțiile hieroglifice ale Faraonilor Merneptah și Ramses III, pe la 1200 înainte de Hristos, Etruscii-Tyrsenii sînt pomeniți supt numele de Tursa (Turușa), printre popoarele năvălitoare „de la Nord” sau „din țerile Mării”, răspinse de puterea organizată a Egiptului dinastiei a XIX-a și a XX-a. În limba lor Etruscii se chemau și Răsena, Răsna.

Originea Etruscilor. Etruscii păreau cu totul străini Grecilor ca și Romanilor, prin rasa, limba și obiceiurile lor. Și în ziua de astăzi se discută controversa asupra originii, datei imigrației și asupra limbii lor. Pentru originea lor erau și în antichitate două păreri: una răspîndită și în general admisă, iar a doua izolată și represintată numai de Dionysios din Halicarnassus, care îi credea pe Etrusci băștinași în Italia. În timpurile noastre numai Carl Schuchardt, în excelenta sa carte de preistorie, *Alteuropa*, din 1919, a cutezat să susțină autohtonía Etruscilor, neadmisă de nimeni.

Părerea cealaltă, a originii estice, pornește de la știrea lui Herodot (I, 94) că jumătate din Lydieni au plecat conduși de principele Tyrsenos peste mare cu corăbiile și au debarcat pe coasta de Apus a Italiei, unde au aflat pe Umbri, pe cari i-au supus. Ea fost primită de toată istoriografia greacă și romană (Diodor, Strabon, Plutarh, T. Liviu, Cicerone, Pliniu, Tacit) și are cele mai pulte probabilități de adevăr pentru sine, fiind predominantă în știința modernă. A fost susținută mai întăiu de Otfried Müller și Deecke, apoi corectată și sprijinită pe argumente arheologice de Körte în articolul său *Etrusker*, din Enciclopedia Pauly-Wissowa. Au îmbrățișat-o apoi între

alții: Salomon Reinach, Lehmann-Haupt, G. Herbig, Modestov și Piganiol, Ettore Pais, A. Cuny, Schjott, Dottin, Léon Homo, filologul Kretschmer și orientalistul Hommel.

O a doua teorie modernă a fost enunțată de Niebuhr, dezvoltată, apoi, de Helbig (1879) pe base arheologice, și primită și de Nissen, Beloch, Niese, Martha și De Sanctis. Ei presupun o imigrație pe uscat a Etruscilor, de la Nord peste Alpi, unde au lăsat urmele etrusce amintite și nume geografice etrusce. După ei, și Raetii ar fi fost Etrusci. Dar urmele acestea sînt mai nouă și se datoresc Etruscilor din valea Padului goniți de Celți și adăpostiți în Alpii raetici, după anul 400 înainte de Hristos. In contra venirii lor pe mare din Orient, teoria continentală mai are trei argumente: 1) istoricul lydian Xanthus nu are nicio știre despre o migrație pe mare a unui popor întreg; cu corăbiile cele mici de atunci, nu era cu putință; 3) nu au putut pleca Tyrsenii de la coastele Lydiei, fiind acestea ocupate de coloniștii greci dinainte de anul 1000.

Dar argumentele teoriei originii estice, egeene sînt numeroase și foarte convingătoare. Primul argument de mare însemnătate, amintit mai sus, este unanimitatea autorilor antici, greci și latini, cari sînt de această părere. Al doilea fapt este confirmarea înrudirii Etruscilor cu Lydienii, locuitori din Sardes, mărturisită de însăși tradiția națională etruscă pe vremea lui August (Tacit).

De altă parte autorii greci pomenesc de multe ori resturi de Tyrseni, ca piraiți vestiți, pe coastele Egeei, în insulele nordice, Imbros, Samothrake și Lemnos, în peninsula Athos, și e exclusă o întîmplătoare concidență de nume. Și terminația -anoi, -enoi (-ani, -eni) a numelui Tyrreni, fiind tracă și microasiatică, e o dovadă de originea lor orientală, egeică întocmai ca și înrudirile de nume proprii etrusce cu cele din Asia Mică și numele egeice la Etrusci, dovedite mai ales de G. Herbig (*Klein-asiatisch-etrusk. Namengleichungen*, în „Sitz.-Ber. der Bayer. Ak.", 1914, partea a 2-a). Invățații linguiști contemporani sînt de părere că populația pre-grecescă, creatoarea acelei înfloritoare civilizații creto-egeene (minoice) din mia a III-a și a II-a înainte de Hristos, era înrudită cu Etruscii, căci vocabulariul grecesc are elemente comune cu cel etrusc, și ele se datoresc probabil limbii străvechii populații egeene și pre-ele-

din Lydia spre Vest; 2) o migrație

nice (cf. Paul Kretschmer, *Sprache*, in Gercke-Norden, *Einleit. in d. Altertumswiss.*, I, 6, 1923, pp. 71-72 și 109). Și unele nume geografice negrecești din Elada samănă cu numele proprii etrusce.

Grecia pre-elenică, insulele Mării Egee, Creta, Cipru și Asia Mică erau locuite odinioară de mai multe popoare, care formau un grup unitar, vorbind o limbă numită acum de linguști *luvică*, cu nume de localități în *-anda* și *-ssos*, limbă documentată de câteva din inscripțiile descoperite de Hugo Winckler la Bogazchioiu în Capadocia, vechea Chatusaș (Pterias), capitala imperiului Hethiților (Chatti), scrise în alfabet cuneiform și datînd din mia a II-a înainte de Hristos. Această limbă luvică ar fi deci limba căutată a populației pre-elenice, iar limbile micro-asiatice, ca liciana, cariana, lidiana, ca și cea eteo-cretană și cea veche cipriotă, și deci și etruscă, toate cunoscute din inscripții, sînt de considerat ca dialecte sau limbi-surori, derivate dintr'un singur trunchiu lingvistic, *luvic*.

Originea orientală a Etruscilor e atestată și de năvălirile acestor Turșa în țara Faraonilor pe la 1200, cînd ei locuiau în basinul Mării Egee, fiind identici cu Tyrsenii cunoscuți de Greci acolo. În expediția a doua a lor contra lui Ramses III, aceste popoare ale Nordului și ale Mării au venit pe uscat prin Siria până în Egipt, însoțite de flotă, care plutia pe lângă țărmuri.

Alte dovezi se întemeiază pe descoperiri nouă de inscripții în limbi răsăritene, care par asămănătoare cu cea etruscă. Astfel e vestita inscripție dublă din Lemnos (Kaminia), care a fost chiar cuprinsă în *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, de și unii savanți, ca Pauli, Beloch, Paretj, o socotesc un monument de limbă tracă. Dar în Lemnos amintesc scriitorii greci pe Tyrseni, goniți apoi de Sintii tracici, iar sfîrșitul acestei inscripții samănă mult cu formulele care indică vîrsta răposașilor în inscripțiile funerare etrusce (cf. Kretschmer, *o. c.*, p. 71). Ea se datorește deci unor Tyrseni rămași în apropierea vechii patrii după migrațiunea spre Apus a viitorilor Etrusci și erau de sigur urmași ai piraților Turșa, cari prădaseră Egiptul, faimoși ca hoți de mare în tot Răsăritul.

Dar cele mai mari apropieri de limba etruscă au aflat glotologii de curînd în limba inscripțiilor lidiene, deci chiar

din țara Asiei Mici de unde ni spune Herodot că au emigrat Etruscii. Și semnul 8 pentru sunetul *f*, păstrat de Etrusci în alfabetul lor împrumutat de la Grecii chalcidieni din Cumae, a fost adus de ei din Lydia, căci numai în inscripțiile lydiene se mai întâlnește.

Dar avem și alte fapte sigure din domeniul civilizației etrusce, care ni arată probabilitatea venirii lor din Răsărit pe mare. Aptitudinile Etruscilor pentru marină, lungă lor practică în piraterie nu se potrivesc cu ipoteza originii continentale. Cultura lor e toată pătrunsă de influențe orientale și grecești. Splendidele hipogee din Etruria, morminte subterane de piatră cu camere și boltite, unele acoperite cu tumuli (Caere, Tarquinii), au mare asemănare cu cele lydiene și cu cele săpate în stâncă în diferite regiuni din Apusul Asiei Mici. Poate și misterioasele *nuraghe*, monumentele caracteristice ale Sardiniei, se datoresc aceluiași influențe orientale, prin intermediul Etruscilor. Decorația mormintelor e orientală, cu tigri, lei, leopardi și sfincși; orientale de asemenea anumite elemente în sculptura, pictura, îmbrăcămintea și muzica Etruscilor. Dar și locuințele etrusce, bine cunoscute prin săpături, al căror plan fu transmis și Romanilor, cu *atrium* caracteristic, de care putem apropia *megaronul* central micenian și homeric, ni dau un argument solid pentru a căuta în basinul Egeii și în Asia Mică patria de unde Etruscii aduceau cu ei elemente superioare de cultură și principii nouă de arhitectură în piatră, în Italia colibelor de paie, gard și lut.

De altă parte arta *haruspicinei* (*disciplina etrusca*), adoptată și de Romani, e de origine babiloniană. Cercetarea viitorului după măruntaiele jertfelor, mai ales după ficat, e dovedită și în Chaldea prin descoperiri de fिकाți de bronz, ca și aceia găsiți la Piacenza cu numele zeilor etrusci înscrși în șase-sprezece zone. Și puternica elenisare a Etruscilor, ca și familiarizarea lor cu legendele mitologice grecești (scenele figurate pe monumentele artei etrusce), ne fac să presupunem o conviețuire cu Grecii în Răsăritul egean. Toate aceste elemente orientale n'au putut fi importate numai pe calea comerțului cu Grecii și Fenicienii. Etruscii au venit deci pe mare, dacă nu chiar din Lydia, dar din insulele Mării Tracice și de pe ținutul nord-vestic al Asiei Mici, și probabil viitoarele descoperiri

arheologice din aceste regiuni ni vor da și dovezile incontestabile.

Data imigrației Etruscilor. Părerea curentă astăzi în știință datează debarcarea Etruscilor în Toscana la începutul sec. X, pe la 1000 înainte de Hristos, deci cu două veacuri mai înainte decât o stabilise Körte. Data aceasta e sprijinită cu argumente arheologice, — vechimea mormintelor etrusce cu camere, alfabetul împrumutat abia în Italia, iar nu adus cu ei din basinul Egeii, unde pătrunsese pe la 900 venind din Siria, și cu argumente lingvistice, — puternica influențare reciprocă a numelor etrusce cu cele italice, care presupune un proces lung început de multe secole.

Așezarea Etruscilor în Italia. Etruscii, numiți Tyrseni de Greci și Turșa de Egipteni, locuiau în sec. XIII-XII înainte de Hristos în basinul Mării Egee (în Lemnos, Imbros, Samothrake, pe coastele europene ale Chalcidiceii, pe coastele Asiei Mici, poate în Lydia). Ei erau un popor pre-elenic înrudit cu purtătorii civilizației creto-egeene și cu Lydienii, vorbind cu toții dialecte ale limbii Iuvice. Trăiau din negoțul pe mare și făceau piraterie, ca toate popoarele de navigatori.

Pe la 1200-1100 înainte de Hristos invasiunea Dorienilor, care nimici civilizația miceniană, provocă și revărsarea spre Est a Acheilor, neamuri grecești venite mai de mult în Elada. Se porni astfel primul val de colonizare elenică, al Eolienilor și Ionienilor, în Eubea, Ciclade, Lesbos, Chios, Samos, Eolia și Ionia, cari strîmtorară și pe Tyrseni, silindu-i să-și părăsească patria și să emigreze spre Apusul mai liniștit. De sigur însă că nu a putut porni un popor întreg pe corăbii o cale atât de lungă, ci numai cete mici, pe clanuri, așa cum erau ei, de altfel, risipiți chiar în basinul Mării Egee, cu condițiile lui geografice izolatoare. Aventurieri războinici, ca și Normanzii din Evul Mediu, ei formau o minoritate, care a supus pe Umbrii de la Nord și Vest de Tibru, numind Etruria Ținutul cucerit până la Apenini, iar marea la țermul căreia au debarcat *mare Tyrrhenum*. Dar aici nu erau numai Umbrii, căci aceștia ocupaseră numai de scurt timp ținutul de la Vest de Apenini și nu putuseră încă asimila pe băștinașii neolitici din neamul Ligurilor.

Tyrsenii, fiind puțini, se instalau în castele fortificate, cu

ziduri de piatră necunoscute până atunci în Italia, din care dominau interiorul țerii și întinsul mării. Prin superioritatea militară și tehnica civilizației lor, ei învinseră cu încetul și treptat pe Umbro-Liguri, pe cari însă nu-i alungară, ci îi ținură în stare de șerbie (ca Heloții Doriienilor), contopindu-se cu ei în decursul celor trei secole următoare și formînd noul popor al Etruscilor, destinat unei soarte glorioase. Înaintarea lor spre Apennini s'a terminat în tot acest timp, iar băștinășii prea dîrzi au fost împinși până în adăposturile munților. Cele mai vechi orașe au fost cele de la malul mării: Tarquinii, metropola lor, Caere, Vulci, Vetulonia, Populonia; cele de la Tibru au fost întemeiate mai tîrziu pas cu pas cu progresul cuceririi: Volsinii, Clusium, Perugia, Cortona, Arretium. Etruscii nu au format niciodată un Stat unitar, ci numai o ligă de 12 orașe¹, dar fiecare *populus* era autonom și cîrmuit de un rege (*lucumon, lars*).

O ipotesă nouă despre așezarea Etruscilor află în opera citată a lui P. Kretschmer, directorul revistei „Glotta” (p. 109). În unele înscrispții, găsite pe coasta adriatică a Umbriei la Novilara (Pesaro și Fano) și publicate de etruscologul italian Lattes, profesor la Universitatea din Napoli, a ieșit la iveală o nouă limbă, necunoscută, dar înrudită cu cea etruscă, de și nu identică. A fost deci un dublu strat de populație ne-arică, cea ce îl face pe Kretschmer să presupună o îndoită migrațiune, două valuri de Tyrseno-Egeeni. Cei d'întăiu, numiți de autorii clasici *Pelasgi* și citați adesea ori lingă Tyrseni, ar fi imigrat în Italia prin Adriatică, debarcînd la gura Padului; de aici au pătruns până în Etruria, unde la Cortona erau, după unele știri literare, niște Pelasgi, cari nu vorbeau la fel cu niciunul dintre vecinii lor. Pe aceștia i-ar fi aflat apoi așezați în Italia Tyrsenii sosiți mai tîrziu la țermul Mării Tyrseniene.

Limba Etruscilor. Până în ziua de astăzi misterul limbii etrusce a rămas nedeslegat, cu toate silințele savanților, căci

¹ Lista acestor 12 orașe, care luau parte la același cult divin și în epoca Imperială, a fost întocmită de E. Bormann, în *Arch.-epigr. Mitt.*, XI, 1887, 103 și urm.: Arretium, Caere, Clusium, Cortona, Perugia, Populonia, Rusellae, Tarquinii, Vetulonia, Volaterrae, Volsinii, Vulci. Dar Veii nu e cuprins în această listă, nici Faesulae.

nu putem traduce textele cunoscute, fiindcă nu avem nici inscripții bilingue, nici limbi derivate din cea etruscă. Abia în timpul din urmă s'a putut stabili căru grup de limbi aparține limba etruscă, în legătură cu originea lor răsăriteană. Resturile acestei limbi cuprind vre-o patruzeci de glose, vorbe etrusce cu însemnarea lor păstrate în scriitorii antici, multe nume personale și geografice, precum și vre-o 8.500 de inscripții etrusce, adunate în *Corpus Inscriptionum Etruscarum*, publicat de Pauli, Danielsson, Herbig și Top. Cele mai multe sînt scurte și funerare, cuprinzînd mai mult nume proprii, dar avem și cîteva texte lungi, ca terracotta din Capua, cippul din Perugia, plumbul din Magliano și fășilele mumiei din Zagreb. Pentru resturile limbii etrusce, cuvinte cu înțelesul lor, trebuie consultat articolul lui Skutsch în Enciclopedia Pauly-Wissowa, capitolul respectiv din manualul prof. Iuliu Valaori, *Elem. linguist. indoeurop.*, 1924, și opera magistrală a lui Wilhelm Schulze, *Zur Geschichte der lateinischen Eigennamen*, 1905, care a determinat influența considerabilă a Etruscilor asupra numelor italice.

Cunoaștem cîteva nume de zei: Tinsi=Jupiter, Thalna=Juno, Turan=Venus, Turms=Mercur, Fufluns=Bacchus, Aminth—Amor, etc.; nume de rude: *ati*=mamă, *clan*=fiu, *puia*=soție, *seh*=fiică; alte nume: *cepen*=preot, *mehlum*=popor, *avil*=an, *suthi*=mormînt. Printre particularitățile limbii etrusce amintesc: 1) lipsa sunetelor *b* și *d*, care nu se deosebesc de *p*. și *t*; 2) lipsa lui *o*, înlocuit cu *u*; 3) prezența aspiratelor *th* (θ), *f* (φ), *h* (χ), ex. *hanhvil* pentru Tanaquil, *Ferse* p. Perseu; 4) sincoparea vocalelor neaccentuate, ex. Menle p. Menelaos, Atlna p. Atalante, Casntra p. Casandra; 5) existența vocalelor nasale *aⁿ*, *eⁿ*, *uⁿ*; 6) accentul tare pe prima silabă, ca în limba maghiară; ex. *Clûtmsta*, p. Clytaimnestra, etc.

Diferiți învățați au încercat să traducă textele etrusce apropiindu-le de o limbă cunoscută și comparînd rădăcinile, d. ex. cu limbile caucasiene (Thomsen), cu l. berberă (Brinton), cu l. bască (Ellis), cu limbile altaice (Carra de Vaux), cu l. fino-ugrică (Taylor și Martha). Toate silințele au rămas din nenorocire zădarnice. De curînd un arhitect italian, amator de etruscologie, s'a făcut de rîs, apropiînd limba etruscă de cea greacă și despărțînd fiecare cuvînt etrusc în mai multe bu-

căți, pe care le tălmăcia el apoi ca prescurtări de rădăcini grecești.

Descoperirile mai nouă au dovedit însă înrudirea limbii etrusce cu limba inscripției amintite mai sus din insula Lemnos, unde au locuit Tyrsenii, iar alte apropieri înșirate printre argumentele în sprijinul originii egeene permit să căutăm locul limbii etrusce alături de limba populației pre-elenice, egeene, zisă limbă luvică. Limba cea mai de aproape înrudită cu cea etruscă este aceia *lydiană*, descifrată de curînd pe inscripții aflate în Lydia, la Sardes, dintre care două bilingue, una lydosomeică. Littmann, care le-a publicat, și Danielsson au aflat concordanțe evidente între cele două limbi, precum semnul 8 pentru sunetul *f*, comun alfabetului etrusc și lydian, terminațiile genitivului *-l* și *-s*, *-ș*, particula enclitică *-k*=etr. *-c*, care însemnează „și”, în fine sincoparea vocalei neaccentuate.

Prin urmare de aici din Răsărit, de la una din limbile pre-elenice egeene putem aștepta descifrarea limbii etrusce, sau poate de la acea limbă pre-elenică, tot misterioasă, a vechilor Cretani civilizați, păstrată pe multime de tăblițe și sigilii cu hieroglife sau cu un alfabet linear nedescifrat, și cunoscută de curînd și prin trei inscripții eteo-cretane cu litere grecești, în care aflăm fenomenul aspirației, ca și la Etrusci, și o mare bogăție de *r*.

Pentru apropierea Etruscilor de Lydieni, adaug faptul că acei Șardana pomeniți de inscripțiile hieroglife ale Faraonilor de la 1200, ca tovarăși de pradă cu Turșa (Tyrseni), pot fi identificați mai de grabă cu locuitorii din Sardes, capitala Lydiei, decît cu cei din Sardinia îndepărtată. Înrudirea limbii etrusce cu cea lydiană confirmă și știrea lui Herodot despre originea lydiană a Tyrsenilor sosiți în Italia pe mare.

VI.

Expansiunea Etruscilor și hegemonia lor în Italia.

Mărturiile unor scriitori antici despre un mare imperiu etrusc în Italia pre-romană sînt confirmate și completate prin descoperirile arheologice moderne de inscripții și fabricate etrusce.

Etruscii au debarcat în Toscana pe la 1000 înainte de Hristos și până pe la 700 au cucerit toată Etruria istorică și s'au contopit cu supușii lor Umbro-Ligurii, cari duceau acum o viață înfloritoare datorită civilizației etrusce. Nevoia de a dobîndi ogoare nouă pentru agricultură și piețe pentru desfacearea produselor industriale împinse pe Umbro-Ligurii etrusci-sași, supt conducerea aristocrației etrusce de negustori și șefi de bande, la cucerirea altor Ținuturi italice. Expansiunea această militară a Etruscilor a ținut în Sud vre-o două secole, între 700-500, în Nord până la 400 înainte de Hristos, și a dus la alcătuirea unui mare imperiu etrusc, care însă n'avea o conducere unitară, căci inițiativa cuceririlor pleca de la fiecare cetate în parte, după interesele și situația lor geografică.

Cucerirea Campaniei. Din orașele de la coasta mării (Tarquinii, Caere, Vulci, etc.), pleacă expansiunea maritimă prin care Corsica devine a Etruscilor ca și punctele strategice așezate la mare la Sud de Tibru și până în Grecia Mare. Din orașele meridionale (Caere, Veii, Tarquinii) pornește cucerirea Lațului, a Romei Septimonțiale, a țerii Volscilor și Ausonilor, după care urmă ocuparea Campaniei celei bogate în grîne și pășuni, documentată prin descoperirea unei inscripții etrusce la Capua și prin alte date arheologice, numismatice și toponimice. Oscii localnici fură bătuți și supuși în stare de șerbie. Până la anul 500, Etruscii ajunseră în Sud la hotarul Lucaniei, lângă colonia greacă Posidonia (Paestum), dar orașele grecești Cumai și Neapolis își menținură neatîrnarea, comunicînd pe mare cu restul lumii grecești. Stăpînirea Etruscilor în Campania aduse intensificarea raporturilor politice, comerciale, culturale și artistice cu coloniștii greci, și mormintele etrusce dovedesc cu prisosință importanța influenței grecești asupra civilizației etrusce.

Pentru a putea rezista elenismului care era puternic în Vestul Mediteranei prin Syracuse, Massalia și coloniile grecești din Italia sudică, Etruscii fură siliți să încheie o alianță cu alți concurenți ai lor, Cartaginesii. De și flota etrusco-cartaginesă fu bătută de Greci la Alalia pe coasta Corsicei, la anul 540 înainte de Hristos, totuși insula rămase a Etruscilor și Sardinia a Cartaginei. De altă parte, mulțumită acestei

alianțe, Etruscii putură împiedeca fundarea de noi colonii grecești la Nord de Neapolis. Asigurați de partea mării, ei își consolidară dominația în Latium și Campania și putură exploata în liniște bogățiile Corsicei, în timp ce Cartaginesii se așezau pe coastele Spaniei.

Etruscii în valea Padului. Către sfârșitul sec. VI (530-500 înainte de Hristos) se datează expansiunea Etruscilor spre Nord în Aemilia și Transpadana, pornind din orașele etrusce de la interior (Clusium, Perugia, Cortona, Arretium) și urmînd pasurile Apeninilor către Bologna, centrul civilizației villanoviene a Umbrilor, lângă care se ridică Felsina a Etruscilor. Umbrii se supuseră Etruscilor, cari stăpîniră valea Padului mai mult de un secol. Numele geografice etrusce ca și descoperirile arheologice ni arată întinderea Etruriei padane până la Adriatică și la Nord de Po, între Adige la Est și Ticinus cu lacul Maggiore la Vest, ocupînd astfel centrul Italiei de sus. Etruscii erau și aici o minoritate războinică, ce domina pe Umbri și-i ținea în respect din orașele întemeiate de ei la puncte strategice și întărite cu ziduri.

Binefacerile cuceririi etrusce. Fiind puțini, Etruscii luau în mîină toată proprietatea pămînturilor și crușau pe supuși, Umbro-Liguri, Latini și Osci, cari lucrau pentru ei ogoarele, ca Heloții și Messenienii pentru Spartani. În schimb stăpînirea lor aducea o sumă de binefaceri popoarelor și țărilor cucerite, care propășiau din punct de vedere economic, cultural și politic.

Ei introduceau formele lor politice, orașele și federațiile, în Italia care se afla numai în stadiul de viață rurală, pe clasnuri autonome. În Latium ei întemeiază orașe *etrusco ritu* ca Tusculum; Roma celor patru regiuni e creația lor, ca și numele ei. În Campania au fondat Capua și Nola, și au reconstruit în piatră Pompeii. Dar cele mai importante orașe, ale căror ruine au fost descoperite de curînd, sînt cele ridicate de Etrusci în valea Padului. Metropola lor era Felsina, cercetată și studiată sistematic de Albert Grenier (*Bologne villanovienne et étrusque*, 1912). Foarte importante ruine, ale unui oraș anonim la satul Marzabotto de astăzi (27 km. Sud de Bologna) a desgroptat arheologul Brizio. Și toate orașele acestei regiuni, care au trăit apoi schimbîndu-și mereu stăpînii și pe care le aflăm

și astăzi în Italia modernă, au fost mai întâiu întemeiate de Etruscii aceștia, creatori de viață urbană. Astfel erau la coborîrea din Alpi, Melpum (Mediolanum-Milano), Verona, Mantua; la vadurile Padului Placentia și Cremona; la poalele de Nord ale Apeninilor Parma, Mutina, Bononia (Felsina) și orașul de la Marzabotto; la Adriatică Pisaurum, Ariminum; Ravenna, etc.

Tot ei introduc și ligile. După modelul ligii celor douăsprezece orașe, dodecarhia din Etruria, de la ei de-acasă, Etruscii întemeiaseră o ligă de douăsprezece cetăți în Etruria padană cu metropola Felsina, și membre erau orașele înșirate mai sus, iar în Campania o altă dodecarhie cu centrul Capua, cuprinzînd între altele Nola, Pompeii și Herculaneum.

Dar Etruscii mai aduceau cu ei elementele civilizației lor înfloritoare, care se dezvoltase sub influențe mai întâiu orientale și apoi elenice. Descoperirile arheologice ni dovedesc că ei au învățat pe Italici arta zidirii în piatră: ziduri de cetate, case de piatră și morminte de piatră, toate documentate în admirabilele ruine de la Marzabotto, numite de Grenier „Pompeii etrusci” și în bogatele morminte de la Caere, Tarquinii, Vulci, Vetulonia, etc. Orașele erau construite după un plan foarte regulat. În Campania Etruscii rezidiseră în calcar Pompeii și urme de zid etrusc au aflat topografii Romei în incinta zisă a lui Servius Tullius. *Arx*, acropolea orașelor, e de asemenea de origine etruscă, ca și templele cu triplă *cella*, cum era și acela al Triadei capitoline, construit tot de Etrusci pe Capitolium, după sistemul templelor etrusce. O operă foarte folositoare au făcut și inginerii Etruscilor, atît în valea Padului, cît și în Latium și Campania, prin secarea bălților, scurgerea apei pe canale, ridicarea de zăgaze și tăierea pădurilor, transformînd Nordul Italiei în teritoriul cel mai roditor al Italiei.

Mari progrese față de civilizația villanoviană anterioară sînt documentate în domeniul industriei și comerțului prin descoperirile mărunte din frumoasele morminte ale Etruriei și în ruinele orașelor. Aflăm în ele ceramică abundentă și variată, greacă și de imitație, vase attice de toate formele, cu figuri negre pe fond roșu, cu figuri roșii pe fond negru, obiecte de bronz a căror tehnică e perfectă, căci se lucrează și prin topire în tipare, dar și prin incisie și batere cu ciocanul,

iar fierul are o întrebuințare generală. Totul ni arată formele unei civilizații aristocratice, variate și luxoase, care îi îmbogățea și îi făcea să devină molateci. *Obesi Etrusci* aveau reaua faimă că duc o viață prea îmbielșugată și de o sensualitate fără frâu, ca unii ce căzuseră supt influența moleșitoare a unei civilizații prea rafinate.

Etruscii în Latium. În expansiunea lor spre Miazăzi, Etruscii au ocupat și Latium, pe care l-au stăpînit cam un secol și jumătate (c. 650-500 înainte de Hristos). Aici, ca și în Campania și la Nord de Apenini, Etruscii formau numai un strat suptire de mari proprietari de-asupra Latinilor, cari și-au păstrat limba și naționalitatea lor, ca și Oscii din Campania. Primele inscripții, fibula praenestina și cippul din For de supt *lapis niger*, dovedesc că în Latium și la Roma pe la 600 se vorbea limba latină. Cucerirea Latiumului de Etruscii a pornit pe lângă mare, probabil din orașele sudice ale Etruriei (Caere, Tarquinii, Veii), a supus Roma și îi aflăm urma și la Tusculum ca și la Velitrae, nume etrusce de cetăți latine. Chiar lângă Roma, la N. de Monte Mario, s'a descoperit în 1921 o așezare etruscă peste un vechiu sat latin din epoca latială. Latium era atunci tot în stadiul vieții rurale, semi-nomade și pastorale, cu populații autonome, care alcătuiau ligi fără cohesiune și fără durată. Etruscii au adus și aici noțiunea de *urbs*, au făcut lucrări de irigație și scurgere a mlaștinelor din *campagna romana*, au pus bazele vieții agricole, au zidit primele case de piatră și întărituri de orașe, deschizînd Latium influențelor străine, greco-etrusce.

Roma supt Etruscii. Chiar tradiția romană despre epoca regilor recunoaște fără intenție o stăpînire etruscă la Roma, căci ultimii trei regi, cei doi Tarquinii și Servius Tullius, numit de legenda etruscă Mastarna, erau suverani etrusci, iar răscoala republicanilor de la 509 înainte de Hristos trebuie înțeleasă ca o mișcare națională romană pentru liberarea de jugul regilor etrusci. Și în povestea lui Porsenna, regele etrusc din Clusium, se poate găsi adevărul dominației etrusce la Roma, stabilită prin lupte, cum pare a dovedi focul violent care a pustiit satul roman Germal, pe Palatin. Roma deveni capul de pod al Etruscilor în Latium și ca atare ajunse la mare însemnătate abia acum supt cîrmuirea Etruscilor, cari

după datinele lor politice transformară liga rurală septimonium într-o *urbs*, fondată *etrusco ritu*. Noul oraș, care cuprindea pe lângă cele șapte sate latine și Aventinul Ligurilor, primi chiar un nume nou dat de Etrusci, *Roma*, de la un nume personal etrusc, *Ruma*, explicat de Herbig cu înțelesul „piept” ^{lat.} (*Berl. phil. Woch.*, 1916, pp. 1440 și urm., 1472 și urm.).

Etruscii au înfăptuit deci unirea diferitelor colonii de pe colinele Tibrului, căci ei au anexat în cursul sec. VI și pe Sabinii de pe Quirinal și Viminal, formînd un organism unic. Procesul acesta de unificare îndeplinit de Etrusci la Roma se chiamă „synoikismos”, cu un termen luat de la Greci, unde Atena îl realizase pentru Attica. Roma însă rămase o așezare eminentamente latină, care primi un nume etrusc, organizare și cadre politice de la stăpînii etrusci. Aceștia îi deteră și cultul Triadei Capitoline, Jupiter, Juno și Minerva, adorate în templul zidit de ei.

După părerea învățatului frances, Léon Homo (*L'Italie primitive*), în *L'Évolution de l'Humanité*, Ramnes, Tities și Luceres, constatate și de Schulze ca nume de ginți etrusce, sînt regiunile administrative date de Etrusci Romei septimonțiale. Ramnes ar corespunde Palatinului, Tities Esquilinului și Luceres Caeliului. Pentru colonia sabină Etruscii întemeiaseră o a patra regiune, cu care Roma intra în fasa celor patru regiuni sau triburi urbane, atribuite de legendă lui Servius Tullius, care erau de fapt niște sectoare ale orașului: I) era Suburana și cuprindea Caelius sau Querquetual, II) Esquilina, III) Collina era noua regiune a colinei sabine Quirinal și IV) era Palatina. Acum se deschide și Forum, care încetează de a mai servi ca necropolă. Locuitorii Sabini de pe Quirinal și Viminal ca și cei veniți în urmă, mai ales Etrusci, așezați în văile dintre coline, îngroșară numărul plebei și al clienților, în care la început intrau băștinașii din neamul Ligurilor.

Roma etruscă este și o mare putere militară, care cucerește comunele învecinate și reconstituie liga albană în folosul și supt hegemonia ei. Ea devine și centrul religios al Latinilor, prin ridicarea templului federal al Diane pe Aventin, centrul comercial și piața de desfacere a mărfurilor industriei etrusce. Mulțumită meșteșugarilor, negustorilor și corăbierilor

etrusci, Tibrul ajunge acum întâia dată o cale navigabilă umblată pentru import și export.

Influența culturală a Etruscilor la Roma. Supt cîrmuirea Etruscilor Roma celor patru regiuni se bucură de o înflorire neașteptată a civilizației. În această perioadă s'a construit Cloaca Maxima, dar numai ca un mare canal de scurgere neacoperit, precum și un zid de încunjur al orașului, din care s'au recunoscut unele părți în ruinele incintei zise a lui Servius Tullius, care datează de fapt de după invasiunea Galilor. Substrucțiunile Capitoliului, două cisterne pe Palatin și numeroase fragmente arhitectonice și sculpturale decorative de terracotta, cărămizi pictate, de la temple pe Capitolium, Esquilin și Palatin, studiate toate de G. Pinza (*Monumenti primitivi*), sînt dovezi ale unei transformări radicale în arhitectura Romei, care înainte de Etrusci fusese o grupă de sate cu colibe de paie, lemne și lut. Lupoanca de bronz de pe Capitoliu, dar fără cei doi gemeni, este o operă din aceeași perioadă. Pentru pictură de atunci avem termeni de comparație în mormintele etrusce de la Tarquinii (Corneto), Vulci, iar pentru sculptură statuile mari zeești de terracotta, descoperite de Giglioli la Veii. Perioada etruscă a însemnat deci pentru Roma propășire, glorie și cultură.

Influenței Etruscilor datoră Roma, Italia centrală și nordică zidurile de piatră, introduse în Sud, cam tot atunci, de coloniștii greci. În multe alte privințe și obiceiuri, ca în ritul întemeierii orașelor, ceremonii și datine religioase, Etruscii, mai ales cei din Caere, au fost maestrii Romanilor. Triumful, costumul regal, insignele magistraților fură împrumutate tot de la acești năvălitori streini. În „tomba del Littore” de la Vetulonia s'a găsit o secure dublă, înconjurată de șase bețe, care corespunde cu *fasces*, insignele autorității romane (*imperium*). Și jocurile de gladiatori (*ludi*) au fost introduse din Etruria, unde se bucurau de mare popularitate. Haruspicina, adevărată prevestirea viitorului după măruntaiele jertfelor, ca și teologia etruscă, colegii de preoți, unele zeități s'au adoptat de Romani tot de la Etrusci.

Influența limbii Etruscilor asupra Romanilor și Italicilor. Expansiunea Etruscilor și imperiul lor din sec VI-V înainte de Hristos ni este atestat și prin date lingvistice foarte im-

portante. În opera sa citată, W. Schulze a dat la iveală strînse relațiuni și concordanțe între numele etrusce și cele italice, care s'au influențat reciproc. Numele proprii etrusce ni permit să precisăm și întinderea stăpînirii Etruscilor pe coasta vestică, la Marea Tyrrheniană până în Sudul Italiei. Ramnes, Titius și Luceres sînt indicate chiar de Varro ca nume etrusce, iar originea etruscă a numelui Romă a fost dovedită de Schulze și explicată de Herbig. Orientalistul Hommel observase și el o parte mare de onomastică etruscă în numele personale și gentiliciile romane, care tocmai de aceia sînt mai depărtate de tipul indo-european.

Influența etruscă nu se manifestează numai prin pătrunderea de numeroase nume isolate, ci prin însuși sistemul nomenclaturii romane. La Romani ajunge pe planul întâiu numele de familie, „nomen gentilicium”, în timp ce numele personal individual italian decade la rolul de simplu „praenomen” (Caius, Lucius, Marcus, etc.). Inscripția de pe fibula praenestina, care e din sec. VI înainte de Hristos, folosește încă numai numele individual (*Manios me vhevhaked Numasioi*), dovedindu-ni că însemnătatea mare a gentiliciului la Romani e mai recentă. Gentiliciile și numele de familie ajung să ocupe primul loc important numai în societățile aristocratice, conduse de *gentes* nobile, ca la Etrusci sau în orașele italiene din evul mediu și la Bizanț. Aristocrații Etruriei formau clasa dominantă, proprietară de pămînturi; de aceia la ei s'a format un sistem foarte bogat de nume gentilicii, pe care le-au impus și Romanilor și Italicilor, cari adoptară de la ei și *cognomina*, folosite mai întâiu tot de Etrusci pentru a deosebi ramurile aceleiași ginte. Astfel Etruscii au lăsat în ținuturile cucerite de ei urme importante în numele de familie. În schimb vechile nume individuale romane, devenite *praenomina*, fiind coplesite de gentiliciile etrusce, se imputînară, rămînînd numai cîteva mai întrebunîțate, dar la aceasta a contribuit și puțina inclinare a limbilor italice pentru *composita* și deci pentru numele personale compuse, obișnuite în celelalte limbi indoeuropene.

Față de superioritatea civilizației Etruscilor nu e de mirare că Romanii au împrumutat de la ei cuvinte de cultură, ca *atrium*, *balteum*, *histrion*, *idus*, *lanista*, etc. Și numele Tibru-

lui pare etrusc (thepre). *Persona* cu înțeles de „mască” e raportat la etr. *fersu* din inscripții. Și elemente culturale și de limbă greacă au pătruns la Italici prin intermediul Etruscilor. Umbrii de la ei și-au luat mai întâiu alfabetul, iar Romanii semnul C pentru K. Cuvîntul *gruma*, instrument de măsurat suprafața, e grec, γῶμα, trecut pe la Etrusci, cari aveau rotacismul (ex.: *Mémrun* p. Memnon, *Ahmemrun* p. Agamemnon), *triumphus* e tot grec, θρίαμβος, schimbat de fonetismul limbii etrusce. Unele cuvinte latine, care nu pot fi derivate din limba indoeuropeană, sînt determinate ca etrusce, dacă ne ajută și alte criterii. Astfel după Kretschmer *amo* (iubesc) e în legătură cu *aminth*, numele zeului Amor pe o oglindă etruscă, deci *amare* e de origine etruscă; de asemenea la cuvîntul *pulcher* (frumos) aspirația aceluia *h*, străină limbii latine, vorbește pentru originea lui etruscă. Ar fi interesant și semnificativ ca expresiile pentru aceste două noțiuni, „a iubi” și „frumos”, să le fi împrumutat Romanii de la poporul Etruscilor, cunoscuți ca oameni sensuali și voluptuoși. Aspirația în cuvinte negrești, ca Gracchus, Ceteghus, Otho, e de asemenea etruscă. Tot așa și greșelile *chommoda*, *choronae*, *chenturiones* indică o pronunție etruscisantă. Accentuarea pe prima silabă în vechea limbă latină s'ar datori tot Etruscilor, ca și începerea vocalelor din silabele neaccentuate.

Aceste fenomene fonetice de origine etruscă au schimbat, zice Kretschmer, întregă fisionomia fonică a limbii latine. Tot din această cauză provine și marele defect al limbii latine, incapacitatea de a forma substantive compuse, căci înțonarea forte a primei silabe aducea schimonosirea și mutilarea silabelor următoare, făcîndu-le improprii pentru compunere. Această pierdere veche, reparată mai tîrziu numai în parte prin imitația după grecește, a unei calități prețioase indoeuropene avu consecințe și mai îndepărtate decît sărăcia de compuse în limba latină, căci această incapacitate a fost moștenită și de toate limbile romanice de astăzi, care nu au compuse. Limba etruscă ar fi deci de vină că Arune Pumnul al nostru nu a fost mai norocos în alcătuirea de compuse românești pentru a înlocui neologismele. În general putem spune că, dacă noi am cunoaște mai bine limba etruscă, influența sa pătrunză-

toare ar apărea mai mare și ar putea fi de sigur mai bine determinată.

Mulțimea și varietatea faptelor înșirate, atât din domeniul istoriei și arheologiei, cât și al lingvisticii, ni arată în chip luminos că influența etruscă a fost decisivă în perioada istoriei mai vechi a Italiei. Ceva mai târziu însă ea a fost întrecută și apoi înlăturată cu totul, de aceia, mai puternică, a Grecilor.

Căderea puterii Etruscilor. Tot Grecii coloniști au dat și prima lovitură puterii militare a Etruscilor. La 524 ei fură răspinși de la asediul orașului Cumae, la 506 suferiră o înfrângere la Aricia lângă Munții Albani din partea Latinilor răsculați și ajutați de Grecii din Cumae. Urmă eliberarea Campaniei, a Latiumului, a Romei, amintită de legenda alungării Tarquinilor de republicani. La 474 Etruscii, bătuți pe mare la Cumae de Hieron, tiranul Syracusei, aliat cu Romanii, pierdură și hegemonia maritimă în Marea Tyrrheniană. Pe uscat se ridică puterea Romei latine, care-și impune mai întâiu stăpînirea asupra Etruriei meridionale, după lungul războiu cu Veii. Urmă catastrofa Etruriei padane, cucerită de Galii năvălitori, iar după retragerea acestora Roma cuprinde rînd pe rînd toate orașele Etruriei propriu-zise până la începutul sec. III înainte de Hristos. Etruscii se contopiră apoi cu numeroșii coloniști romani și latini așezați în țara lor și se romanisară cu totul, astfel că în primul secol după Hristos a vorbi limba etruscă era o raritate, iar învățații etruscologi, ca mult hulitul pe nedrept împărat Claudius, erau priviți cu compătimire de contemporani.

Rolul Etruscilor fusese însă considerabil, de și nu izbutiseră să realizeze unificarea Italiei. Pe urmele stăpînirii etrusce rămîneau ținuturi cu totul transformate: în locul vechii vieți sociale pe triburi în sate și cel mult ligi slabe și nedurabile, se arată orașe înfloritoare, fortificate cu ziduri; organizații politice solide, și o civilizație înaintată, cu care popoarele italice puteau intra în chip onorabil în istorie.

CUPRINSUL

	<u>Pagina</u>
I. Neamurile traco-dace și istoria lor	3
II. Viața și cultura neamurilor traco-dacice	8
III. Primele civilizații italice	13
IV. Știri nouă despre începuturile Romei	21
V. O enigmă a istoriei: Originea și limba Etruscilor	28
VI. Expansiunea Etruscilor și hegemonia lor în Italia	36
